

İHTİLÂFÜ'L-HADÎS İLMİ AÇISINDAN KADININ MAHREMSİZ YOLCULUĞU

WOMEN'S TRAVEL WITHOUT MAHRAM AS A SUBJECT OF IKHTILÂF AL-HADÎTH

Geliş Tarihi: 01.02.202 Kabul Tarihi: 03.03.2022

✉ RAHİLE KIZILKAYA YILMAZ

DR. ÖĞR. ÜYESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

İLAHİYAT FAKÜLTESİ

orcid.org/0000-0003-2711-7914

rahile.yilmaz@marmara.edu.tr

ÖZ

Görünüşte birbirine zıt gibi algılanan rivayetleri ve makbûl hadisler arasında görülen ihtilâfî konu edinen ihtilâfî'l-hadîs, hadis ilimleri içerisinde önemli bir disiplin olmakla birlikte ele aldığı rivayetlerin ilişkili olduğu diğer alanları yakından ilgilendirmesi sebebiyle farklı açılardan tetkik edilmeyi hak etmektedir. Kadının mahremsiz yolculuğu hakkındaki hadisleri ve bu hadislerde görülen ihtilâfları ön plana çıkararak meseleyi ele alan bu makale, ilgili rivayetleri ihtilâfî'l-hadîse konu olmaları cihetiyle incelemektedir. Çalışmada Tahâvî'nin (ö. 321/933) *Şerhu me'ânî'l-âsâr*'ında konuyla ilgili nakledilen ihtilâfî rivayetler esas alınarak, bunların ihtilâfî'l-hadîs literatüründe nasıl değerlendirildiğine yoğunlaşılmıştır. Kadının mahremsiz yolculuğu hakkındaki rivayetlerde ihtilâfa neden olan hususları tespit etmek üzere ilgili konunun ihtilâfî'l-hadîs literatürü içerisinde nasıl ele alındığını ortaya koymak amacıyla İmâm Şâfiî'nin (ö. 204/820) *İhtilâfî'l-hadîs*'ine de yer verilmiştir. Makalede rivayetlerdeki ihtilâfî esas alarak konuyu tetkik eden farklı literatürden eserlere örnek olmaları açısından temel şerh ve fıkıh kitaplarının yanı sıra bazı muasır çalışmalar da dikkate alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İhtilâfî'l-hadîs, Tahâvî, *Şerhu me'ânî'l-âsâr*; Şâfiî, Seferlilik, Kadının yolculuğu, Mahrem.

ABSTRACT

The discipline of ikhtilâf al-hadîth deals with the issue of seemingly contradicting narrations and contradictions between maqbûl narrations, has a crucial role in the sciences of hadîth and it deserves to be examined from different perspectives because it closely concerns other fields the narrations are related to. This study deals with the issue of women's travel without a mahram by highlighting the narrations about the subject as well as the contradictions between them and examines the narrations in the context of the discipline of ikhtilâf al-hadîth. In the article, the controversial narrations about the issue mentioned in *Sharh ma'ânî al-âthâr of Tahâwî* (d. 321/933) were taken as basis, focusing on how these narrations were evaluated in ikhtilâf al-hadîth. *Ikhtilâf al-hadîth of Imâm Shâfiî* (d. 204/820) is also included in order to reveal how the related issue is handled in the literature of ikhtilâf al-hadîth in order to determine the issues that cause conflict in the narrations about the woman's travel without a mahram. In the article, in addition to the fundamental commentaries and fiqh books, some contemporary studies have been taken into account in order to be examples of works from different literature that examine the subject based on the conflict in the narrations.

Keywords: Ikhtilâf al-hadîth, Tahâwî, *Sharh ma'ânî al-âthâr*, Shâfiî, Traveling, Women's Travel, Mahram.

SUMMARY

The issue of the woman's travel and the narrations about it have been handled in many disciplines. In this article, the issue of women's travel without a mahram is discussed by examination of the narrations that are the subject of ikhtilāf al-hadīth. In our research on women's journey without a mahram, we have determined that this issue is discussed in detail in Ṭaḥāwī's (d. 321/933) *Sharḥ ma'ānī al-āthār* and Imām Shāfi'ī's (d. 204/820) *Ikhtilāf al-hadīth* within the literature of contradictions of hadīths. The work named *Sharḥ ma'ānī al-āthār* contains many hadīths on the subject of "Women's travel without a mahram" and touches upon the contradictions in these narrations. In this respect, Ṭaḥāwī's work called *Sharḥ ma'ānī al-āthār* is taken as a basis in the article. However, it should be noted that this article also make references to *Ikhtilāf al-hadīth* of Shāfi'ī which is one of the works in the literature of ikhtilāf al-hadīth that deals with this issue. In addition, some important books from different literatures that deal with contradictions in the narrations about women's travel without a mahram is included in the study.

Ṭaḥāwī has found a solution with abrogation by making a comparison of the narrations, prioritizing the ones that are the subject of controversy regarding the woman's travel without mahram. According to him, the narration, which determines the period as three days, belongs to a later period, that is, *mutaakhkhir*. Other narrations are earlier period, that is, *mutaqaddim*. Thus, the later narrations abrogated the previous ones.

Shāfi'ī also deals with this issue in his *Ikhtilāf al-hadīth*. Shāfi'ī handles the issue differently from Ṭaḥāwī and examines controversial narrations in the context of the hadīth of the Prophet (pbuh), "If the wife of one of you asks permission to go to the mosque, he should not prevent her." Relating to this narration Shāfi'ī expresses his opinion that a woman cannot go on a travel alone and puts forward some evidences in this direction. In fact, he discusses women's journey in the context of "traveling for pilgrimage". He discusses the narration "لا تَمْنَعُوا إِمَاءَ اللَّهِ مَسَاجِدَ اللَّهِ" and draws attention to the fact that *Masjid al-Haram* is what is meant by the expression "مَسَاجِدَ اللَّهِ" mentioned

in the hadīth. According to him, the travel that should not be prevented is just a special travel made to perform an obligatory worship, that is, to perform pilgrimage.

The issue of women's travel without a mahram has been examined by drawing attention to the contradictions in narrations in different examples of the literature. In this context, there are scholars, such as Ibn Hazm (d. 456/1064), who touch upon the relevant hadīths and the conflicts in the mentioned narrations in the context of the verse that states that pilgrimage is obligatory for those who find the opportunity to do it. In addition, it should be noted that there are commentators such as Ibn Hajar (d. 852/1449), 'Aynī (d. 855/1451) and Azīmābādī (d. 1329/1911), who tried to solve the issue by concentrating on the conflict in the narrations as well as there are scholars who are interested in the subject as an issue of the age which they live in.

According to Ibn Hajar, a large part of 'ulamā took the absolute (mutlaq) hadīth as a basis due to the contradiction of the wordings in the narrations where the contradiction took place. Because the wordings in the form of "one day and one night", "two days" and "three days" in the narrations that are the subject of controversy do not actually express a general rule.

Contemporary scholars base the prohibition of women's traveling alone on the fact that the travel took place riding on mounts and in environments where safety concerns existed at the time. According to them, it is not possible to talk about the same prohibition in an environment where travel is carried out by modern means of transportation, where the security concerns are eliminated.

When an examination is made about the authenticity of the narrations about women's travel without a mahram, it will be seen that the hadīths in question are saḥīḥ (sound). So the narrators of the hadīths are reliable and the hadīths mentioned are transmitted in reliable ways. In this way, as Ṭaḥāwī pointed out, there is no contradiction between the narrations. Because the contradiction in the meaning of these authentic narrations is a result of the fact that they are said by the Prophet (pbuh) in different times and places, and more importantly, on different occasions.

GİRİŞ

Tarihî süreç içerisinde çeşitli aşamalarda özenle tespit edilen sünnet malzemesinin doğru anlaşılıp yorumlanmasında da ciddi gayret sarfedilmiştir. Her bir hadis ilminin, ilgili sünnet malzemesinin tespiti ve anlaşılmasında önemli katkıları mevcuttur. Birbirine zıt gibi görünen rivayetleri inceleyen ilim dalı olan ihtilâfî'l-hadîs,¹ müstakil bir alan olmakla birlikte esasında konu edindiği rivayetler fıkıh,² tefsir, kelâm³ gibi diğer disiplinleri de ilgilendirmektedir. Bu sebeple ihtilâfî'l-hadîse konu olan hadisler, söz konusu rivayetlerde yer alan ve ihtilâfa konu olan yönler, ihtilâfın nasıl ve hangi yöntemle giderildiği gibi meseleler çeşitli ilmî çalışmalara konu edilmiştir.⁴

¹ Üsâme b. Abdullah Hayyât, *Muhtelefî'l-hadîs beyne'l-muhaddisîn ve'l-usulîyyîne'l-fukahâ: dirâse hadîsiyye usulîyye fıkhiyye tahlîliyye* (Riyad: Dârü'l-Fâzile, 2001), 25-28; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs Hasenî el-Kettânî, *Hadis Literatürü*, çev. Yusuf Özbek (İstanbul: İz Yayıncılık, 1994), 336. Söz konusu disiplin 'muhtelifü'l-hadîs' ve 'telfiku'l-hadîs' şeklinde de isimlendirilmektedir. Bk. Subhi es-Salih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstılahları*, çev. M. Yaşar Kandemir (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 1996), 84.

² Tahâvî'nin eserinin fıkıh babları tertibinde olduğu hakkında bk. İsmail Lütfi Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifü'l-Hadîs İlmî)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 2000), 42-43; S. Kemal Sandıkçı, *Hadis İlimleri ve Kaynakları* (Samsun: 1993), 251-252.

³ İbn Fûrek'in (ö. 406/1015) *Müşkilü'l-hadîs* adlı kitabı, haberî sıfatları konu edinen rivayetlerin yorumunu ihtiva etmektedir. Bk. Sandıkçı, *Hadis İlimleri ve Kaynakları*, 252; Yusuf Şevki Yavuz, "İbn Fûrek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/495.

⁴ İhtilâfî ve ihtilâfî'l-hadîs ilmini konu edinen bazı modern çalışmalar için bk. Abdullah Şa'ban Ali, *İhtilâfâtü'l-muhaddisîn ve'l-fukahâ fi'l-hüküm ale'l-hadîs* (Kahire: Dârü'l-Hadis, 1997/1417); Sa'd Feçhân ed-Devserî, *Kavâidu ref'i'l-ihtilâf fi'l-hadîsi'n-Nebevî* (Beyrût: Dimaşk: Müessesetü'r-Risale, 2011/1432); Muhammed Avvame, *Eserü'l-hadîsi's-şerîf fi ihtilâfî'l-eimmeti'l-fukahâ (r.a.)* (Cidde: Darü'l-Minhac; Medine: Darü'l-Yüsr, 2009/1430). Söz konusu kitap, Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Bk. *İmamların Fıkhi İhtilaflarında Hadislerin Rolü*, çev. Mehmet Hayri Kırbaoğlu (İstanbul: Kayıhan Yayınevi, 1980); Mahmud Harbi Abdülfettah Şa'ban, *et-Tevakkuf ve eseruhû fi ihtilâfî'l-fukahâ: dirâse fıkhiyye mukârene* (Kahire: el-Muhaddisîn li't-Tahkikatî'l-İlmiyye, 2007); Nafiz Hüseyin Hammad, *Muhtelefî'l-hadîs beyne'l-fukahâ ve'l-muhaddisîn* (Beyrût: Darü'l-Muktebes, 2018/1439); Kamali, Mohammad Hashim, "The Scope of Diversity and 'Ikhtilâf' (Juristic Disagreement) in the Sharī'a", *Islamic Studies* 37/3 (1998), 315-337.

İhtilâfî'l-hadîs ilmini ele alan çalışmalar; ihtilâfa neden olan sebepler ve hadisler arasında vuku bulan ihtilâfın hangi şekillerde ortaya çıkabileceği hakkında bilgi ihtiva ettikleri⁵ gibi söz konusu ihtilâfın nasıl ve hangi yöntemler vasıtasıyla giderilebileceğini de izah etmektedirler. Hadis âlimlerinin bir hadisin bir başka hadise veya birden çok hadise muhalif olması halinde ihtilâfı gidermek üzere cem' ve te'lif, nesh, tercih ve tevakkuf yöntemlerine başvurmak suretiyle çözüm arayışına girdikleri nakledilmektedir.⁶ Hadisler arasındaki ihtilâfın çözüm yolları ve bunların nasıl uygulandığı ile ilgili bilgi veren çalışmalarda hadislerde vuku bulan tearuzun cem' ve te'lif, nesh ve tercih yöntemlerinden biri aracılığıyla giderildiği ifade edilmektedir. Bu üç metotun pratik anlamda birer çözüm sunmaları sebebiyle en çok müracaat edilen yöntemlerden tevakkufun ise salt nazarı bir usûl olduğu da vurgulanmaktadır.⁷

Müstakil bir disiplini temsil eden ve kendisine has bir literatüre⁸ sahip olan ihtilâfî'l-hadîste ele alınan rivayetler, ilgili disiplin içerisinde telif edilen temel kaynaklarda ayrıntılarıyla tetkik edilmiştir. Özellikle fikhî tartışmaların üzerinden yürüdüğü rivayetleri muhtevi eserlerde ilgili rivayetlerdeki ihtilâfın bahse konu edildiği ve fukahannın bir çözüm bulma amacıyla meseleye yaklaştığı belirtilmelidir. Ayrıca ihtilâfa medar olan rivayetleri içeren farklı türlerde kaleme alınan eserlerin de bu özellikteki rivayetlere yer verdiği unutulmamalıdır.

İlişkili olduğu konular ve ele alındığı zengin literatür göz önünde bulundurulduğunda kadının yolculuğu meselesi ve bu konuda vârid olan rivayetler, pekçok disiplin içerisinde müstakil olarak çalışılmayı hak etmektedir.⁹ Ancak kadının yolculuğunu konu edinen rivayetlerin tamamını

⁵ Sandıkçı, *Hadis İlimleri ve Kaynakları*, 245-246; Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifü'l-Hadis İlmî)*, 87-154; özellikle bk. "Hadisler Arasında İhtilâf (Te'aruz) Meselesi" başlığı.

⁶ Hayyât, *Muhtelifü'l-hadîs beyne'l-muhaddisîn ve'l-usulîyyîne'l-fukahâ: dirâse hadîsiyye usûliyye fikhîyye tahlîliyye*, 125-333; Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifü'l-Hadis İlmî)*, 163-219; Sandıkçı, *Hadis İlimleri ve Kaynakları*, 246-250.

⁷ Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifü'l-Hadis İlmî)*, 223. Mahmud Harbi Abdülfettah Şa'ban tarafından doktora tezi olarak hazırlanan ve *et-Tevakkuf ve eseruhû fi ihtilâfî'l-fukahâ: dirâse fikhîyye mukârene* adıyla matbu hale gelen çalışma, tevakkufun teorik yönünü tartışmaktadır. İlgili çalışma için bk. Abdülfettah Şa'ban, *et-Tevakkuf ve eseruhû fi ihtilâfî'l-fukahâ: dirâse fikhîyye mukârene*. Ayrıca Yusuf Nuvâse'nin yüksek lisans tezi olarak hazırladığı *et-Tevakkuf 'inde'l-usûliyyîn dirâse tahlîliyye nakdiyye* (Cezayir: İslami İlimler Fakültesi, 2001-2002) adlı çalışmayı da zikretmek gerekir.

⁸ Şâfi'nin, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889), Tahâvî'nin ve İbn Fûrek'in ihtilâfî'l-hadîs alanında kaleme aldığı çalışmalar, bu literatürün önemli örnekleri arasında ilk akla gelenlerdir. İlgili çalışmaların ayrıntıları için bk. Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, 40-44; Sandıkçı, *Hadis İlimleri ve Kaynakları*, 250-254.

⁹ Söz konusu meselenin fikhî yönlerine yoğunlaşan çalışmalar için bk. Sâre Mütli'el-Kahtânî, "Seferu'l-mer'e bilâ mahrem alâ dav'i mesleki's-sebr ve't-taksîm fi't-ta'îl: dirâse fikhîyye", *Mecelletü Külliyyeti Dâri'l-'Ulûm* 127 (2019), 1141-1235;

incelemenin, makale boyutunda bir çalışmanın sınırlarını aşacağı aşikârdır. Bu sebeple makalede kadının mahremsiz yolculuğu meselesi, ihtilâfû'l-hadîse konu olması itibariyle rivayetler üzerinden ele alınacaktır.

İhtilâfû'l-hadîse konu olması itibariyle kadının mahremsiz yolculuğu hakkında vârid olan rivayetler, -Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî et-Tahâvî el-Hanefî'nin (ö. 321/933) *Şerhu me'âni'l-âsâr*'ında görüleceği üzere -kimi zaman menâsikü'l-hacc kitabı içerisinde farklı bâblar¹⁰ altında tartışılırken kimi zaman da-İmâm Şâfî'nin (ö. 204/820) *İhtilâfû'l-hadîs* kitabında ele alındığı şekliyle- kadının mescide gitmek üzere dışarı çıkmasını konu edinen bâblar¹¹ altında da tetkik edilmiştir. Esasında rivayet türü kitaplarda Salât, Taksîru's-salât, Cuma, Hacc,¹² Menâsik, Ezân, Savm, İsti'zân ve başka konularla ilişkili olmak üzere farklı rivayetler bağlamında temas edilen kadının mahremsiz yolculuğu meselesi, haccı emreden âyetler bağlamında da söz konusu olmuştur. Örneğin Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*'da ilgili rivayetleri hem ihtilâfû'l-hadîse konu olmaları cihetiyle hem de fikhî tazammunu itibariyle ele aldığı gibi *Ahkâmu'l-Kur'ân* adlı çalışmasında da (... أَوْ عَلَى سَفَرٍ ...) ¹³ âyeti bağlamında aynı rivayetleri tekrar incelemektedir.¹⁴ Ayrıca İbn Hazm (ö. 456/1064)¹⁵ gibi "imkân bulana haccın farz olduğunu bildiren" âyet¹⁶ bağlamında ilgili hadislerle ve söz

Ebû Abdillâh Mustafa b. el-Adevî, *Keşfü'l-mübhem 'an hükmi seferi'l-mer'e bi-düni zevcin ev mahremin* (Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Kayyim, 1407/1987); İbtisâm bint. Muhammed b. Ahmed el-Gâmedî, "Seferu'l-mer'e bi-lâ mahrem: dirâse fikhîyye mukârane", *Râbitatü'l-edebi'l-hadîs* 111 (2017), 163-182. İlgili konunun fikhî yönüyle ele alındığı bazı Türkçe çalışmalar için bk. Faruk Beşer, "Seferilik Açısından Kadınlar", *Seferilik ve Hükümleri* (İstanbul: 1997), 337-344; Muhammed Hüsnü Çiftçi, "Kadının Mahremsiz Sefere Çıkması Hususunda Fikhî Bir Analiz", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2019), 206-243; Zeki Koçak, "İddet Bekleyen ve Yanında Mahremi Olmayan Kadınların Sefere Çıkması ve Hacca Gitmesi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi] [İİFD] [EAÜİFD]* 39 (2013), 77-132; Osman Şahin, "Kadınların Mahremsiz Yolculuk Yapmasının Hükümü", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 34 (2019), 359-387; Üveys Ateş, "Kadının Mahremsiz Yolculuğunun Fikhî Yönden Değerlendirilmesi", *Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (2020), 197-234; Ekrem Keleş, "Fikhî Açından Kadının Yolculuğu", *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi* 2 (2009), 46-49.

¹⁰ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî et-Tahâvî el-Hanefî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, thk. Muhammed Seyyid Câdelhak-Muhammed Zührî en-Neccâr (Beyrût: Âlemü'l-kütüb, 1994/1414), 2/112-116.

¹¹ Şâfî'nin konuyla ilgili görüşlerinin ayrıntıları için bk. Şâfî, *İhtilâfû'l-hadîs*, 10/127-136.

¹² Örneğin İmâm Müslim, *Sahîh*'inde Kitâbu'l-hacc içerisinde "سفر المرأة مع محرم إلى حج وغيره" bâbında ilgili rivayetlere yer vermektedir.

¹³ "... Yahut yolculuk halinde bulunursanız..." el-Bakara 2/184.

¹⁴ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî et-Tahâvî el-Hanefî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, çev. Mustafa Genç (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2012), 1/83-88; 2/257-259.

¹⁵ Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* (Beyrût: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1403/1983), 2/25-30.

¹⁶ "Oraya gitmeye muktedir olan insana, Allah için, haccetmesi farzdır." Âl-i İmrân 3/97.

konusu rivayetlerde yer alan ihtilâflara temas eden âlimlerin varlığı da belirtilmelidir. Bunlara ilaveten İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), Bedrüddin el-Aynî (ö. 855/1451), Hindistanlı hadis ve fıkıh âlimi Ebü't-Tayyib el-Azîmâbâdî (ö. 1329/1911) gibi konuyu rivayetlerdeki ihtilâfa yoğunlaşarak çözmeye çalışan şârihlerin; içinde yaşadıkları çağın bir meselesi olarak konuya ilgi duyan muasır âlimlerin olduğu da söylenmelidir. Bu bağlamda işaret edilen söz konusu çalışmalarda rivayetlerdeki ihtilâfa yönelik yapılan değerlendirmeler, makale içerisinde farklı başlıklar altında aktarılacaktır.

Kadının mahremsiz yolculuğuyla ilgili yapılan araştırmada, konunun ihtilâfû'l-hadis literatürü içerisinde İmâm Şâfiî'nin *İhtilâfû'l-hadis*'inde ve Tahâvî'nin *Şerhu me'âni'l-âsâr*'ında müstakil başlıklar altında ele alındığı tespit edilmiştir.¹⁷ Ancak Tahâvî'nin görünüşte çelişki halindeki hadislerin nasıl cem` ve te`lif edildiğine dair kaleme aldığı *Şerhu me'âni'l-âsâr* adlı eser, “Kadının mahremsiz yolculuğu” konusu ile ilgili pekçok hadisi ihtiva etmesi, rivayetlerdeki ihtilâflara detaylarıyla birlikte değinmesi yönüyle makaleye temel kaynak olmuştur. Ayrıca ihtilâfû'l-hadis literatürü içerisinde aynı konuyu ele alması nedeniyle İmâm Şâfiî'nin *İhtilâfû'l-hadis*'ine de önem atfedildiği belirtilmelidir. Bu çerçevede aşağıda öncelikle, Tahâvî'nin konuyla ilgili ele aldığı hadisler, bu hadislerde işaret ettiği ihtilâf noktaları, İmâm Şâfiî'nin kitabında ihtilâflı rivayetlere nasıl yer verdiği üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulacaktır. Daha sonra farklı disiplinlerde kaleme alınan ve kadının mahremsiz yolculuğu ile ilgili rivayetlerdeki ihtilâfa yoğunlaşan çalışmalardaki değerlendirmelere örnek olması açısından şerh literatürünün önemli temsilcilerinden İbn Hacer el-Askalânî ve Bedrüddin el-Aynî'nin, usûl âlimlerinin konuyu nasıl ele aldıklarını ortaya koymak üzere İbn Hazm'ın ve son olarak muasır bazı ilim adamlarının görüşlerine yer verilecektir.

1. *Şerhu me'âni'l-âsâr*'da Mahrem Bulamaması Durumunda Kadının Yolculuğu Meselesi

İnsanların farklı amaçlarla bir yerden, yakın ya da uzak olan herhangi bir yere gitmesi sefer¹⁸ veya müsâferet kelimeleriyle karşılanmakta; bu seferi gerçekleştiren kişiye de müsâfir denilmektedir. İslâm hukukunda, “belirli bir mesafeye gitmek veya bazı hükümlerin değişmesine sebep olacak uzunluktaki bir yolu kat etmek” ifadesiyle belirtilen “seferin zıddı ikâmet

¹⁷ İbn Kuteybe'nin *Te'vilu muhtelifi'l-hadis*'inde bu konunun rivayetler özelinde ele alındığı tespit edilemedi.

¹⁸ Mehmet Erdoğan'ın ‘sefer’ için yaptığı tanım şöyledir: “Yolculuk, bir yerden diğer yere gitme. Bir kimsenin üç gün üç gece yani mutedil yürüyüşle on sekiz saatlik veya daha uzak bir yere gitmek üzere oturduğu mahalden ayrılması.” Bk. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 499.

ve hadar;¹⁹ müsâfirin zıddı ise mukîm ve hadarî” kelimeleridir.²⁰ İslâm hukukuna göre bir insanın ikamet ettiği yer dışında farklı yerlere gitmesi yani sefere çıkması, ahkâm bakımından (mükellefin şer’î fiilleri açısından) farz, vâcip, mübah, mendup ve mekruh şeklinde beşe ayrılmaktadır.²¹

Fıkıh âlimleri seferliği uzun veya kısa olarak ikiye ayırarak bunların hükümlerini belirtmişlerdir.²² Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerde seferlik hakkında bazı hükümler ve çeşitli amaçlarla yapılan yolculuklar zikredilmiştir. Fıkıh kitaplarına bakıldığında kadının yolculuğu hususunda Kur’ân-ı Kerîm âyetleriyle değil, daha ziyade hadislerle istidlâl edildiği görülür. Tahâvî, kadının mahremsiz yolculuğu meselesini *Şerhu me’âni l-âsâr*’da “المرأة لا تجد محرما هل يجب عليها فرض الحج أم لا”/ Mahrem bulamayan kadına hac farz olur mu?” başlığı altında ele almaktadır.²³ Konuyla ilgili zikrettiği ilk rivayetin senedi ve metni şöyledir:

حدثنا يونس بن عبد الأعلى قال ثنا سفيان بن عيينة عن عمرو سمع أبا معبد مولى بن عباس رضي الله عنهما يقول قال بن عباس رضي الله عنهما خطب رسول الله صلى الله عليه وسلم الناس فقال : لا تسافر امرأة إلا ومعها ذو محرم ولا يدخل عليها رجل إلا ومعها ذو محرم فقام رجل فقال يا رسول الله اني قد اكتتبت في غزوة كذا وكذا وقد أردت أن أحج بامرأتى فقال رسول الله صلى الله عليه وسلم أحجج مع امرأتك²⁴

Yûnus b. ‘Abdî’l-A‘lâ [el-Mısrî] (ö. 264/877) > Süfyân b. ‘Uyeyne (ö. 198/814) > ‘Amr [b. Dînâr] (ö. 126/743) > İbn Abbâs’ın azadlı kölesi Ebû Ma‘bed [Mevlâ İbn Abbâs (ö. 104/722)] > İbn Abbâs (ö. 68/687-88) isnadıyla Resûlullah’ın bir hutbede şöyle buyurduğu nakledilmiştir: “*Bir kadın, yanında mahremi olmadan yolculuk yapamaz, yine mahremi yok-*

¹⁹ *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*’nde madde başlığı “hadar” ve “hadarî” şeklindedir Bk. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 166. Ayrıca aynı yazar, “sefer” maddesine de yer verilmektedir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 499.

²⁰ Fahrettin Atar, “Genel Olarak Seferlik ve Hükümleri”, *Seferilik ve Hükümleri* (İstanbul: 1997), 13; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 166.

²¹ Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Meâfirî İbnü’l-Arabî, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ (Beyrût: Dâru’l-kütübî’l-ilmîyye, 1424/2003), 1/610-61. Ayrıca bk. Atar, “Genel Olarak Seferlik ve Hükümleri”, *Seferilik ve Hükümleri*, 14.

²² Fahrettin Atar, “Sefer”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/295.

²³ Tahâvî, *Şerhu me’âni l-âsâr*, 2/112-116.

²⁴ Tahâvî, *Şerhu me’âni l-âsâr*, 2/112.

²⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (İstanbul: 1992/1413), “Taksîru’s-salât”, 4, “Savm”, 67; Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisaburî, *Sahîhu’l-Müslim*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Beyrût: 1956), “Hacc”, 413; Ebû ‘İsâ Muhammed b. ‘İsâ b. Sevre es-Sülemî et-Tirmizî, *Sünenü’l-Tirmizî*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Kahire: 1962/1382), “Radâ”, 15 (Tirmizî, hadisin hasen-sahih olduğunu belirtmiştir); Ebû Dâvud Süleyman b. Eş‘as b. İshâk b. el-Ezdî es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvud*, thk. Kemâl Yûsuf Hut (Beyrût: 1988), “Menâsik”, 2; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvînî, *Sünen-i İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (Kahire: 1952/1372), “Menâsik”, 7; Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî el-Himyerî,

ken, onun yanına hiçbir erkek giremez.”²⁶ Bunun üzerine bir adam kalkıp ‘Ey Allah’ın Resûlü! Ben daha önce falanca gazvelere katılmak için adımlı yazdırmıştım. Fakat hanımı da hacca götürmek üzere niyetlendim. (Bu durumda ne yapmalıyım?) Resûlullah da ona “*Sen ailenle hacca eda et!*” buyurdu.²⁷

Yukarıdaki hadisi zikrettikten sonra Tahâvî, kadının mahremi olmadan yolculuk yapamayacağını bildiren rivayetler arasında aşağıdaki hadise de yer vermektedir:

حدثنا روح بن الفرخ قال ثنا حامد بن يحيى قال ثنا سفيان بن عيينة قال ثنا بن عجلان عن سعيد بن أبي سعيد المقبري عن أبي هريرة رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : لا تسافر المرأة إلا ومعها ذو محرم²⁸

Ravh b. el-Ferec [el-Kattân el-Mısrî] (ö. 282/895) > Hâmid b. Yahyâ [el-Belhî] (ö. 242/856) > Süfyân b. ‘Uyeyne > İbn ‘Aclân [el-Kureşî] (ö. 148/765) > Sa‘îd b. Ebî Sa‘îd el-Makburî [Sâhibu Ebî Hüreyre] (ö. 123/740) > Ebû Hüreyre (ö. 58/678) isnadıyla Resûlullah’ın şöyle buyurduğu nakle edilmiştir: “*Kadın, yanında mahremi olmadan yolculuk yapamaz.*”²⁹

Tahâvî, yolculuk mesafesinin uzak veya yakın olmasını dikkate almadan kadının, beraberinde bir mahremi bulunmadan yolculuğa çıkamayacağı kanaatine sahip âlimlerin yukarıdaki hadisleri delil olarak ileri sürdüklerini belirtmektedir. Ancak bu duruma muhalefet eden ve kadının berîd³⁰ mesafesinden az olan bir yolculuğu mahremsiz yapabileceği görüşünde olan âlimlerin varlığına da dikkat çekmektedir.³¹ Söz konusu âlimlerin delil kabul ettikleri rivayetlerden önce, kadının mahremsiz yapabileceği yolculukta belirleyici olan ve ilgili rivayetlerin daha doğru anlaşılmasını sağlayan berîd kavramına temas etmek uygun olacaktır. Zira Tahâvî’nin işaret ettiği berîd mesafesi ve ondan daha uzak mesafenin anlaşılması, bu konuda vârid

Muvattaü’l-İmâm Mâlik, thk. Takıyyüddin Nedvi (Beyrût: 1991), “İsti’zân”, 14; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnâvut-Âdil Mürşid (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1417/1997) 1/222, 2/13, 2/19, 3/7, 3/34; Ebû Muhammed ‘Abdullâh b. ‘Abdirrahmân b. Fazl ed-Dârimî, *Sünenü’l-Dârimî*, thk. Fevvez Ahmed Zümerli - Hâlid es-Sebi’ Alemî (Beyrût: 1987/1407), “İsti’zân”, 46.

²⁶ Müslim, “Selâm”, 19; İbn Mâce, “Menâsik”, 7.

²⁷ Müslim, “Hacc”, 424. Bu hadis, Yûnus b. ‘Abdi’l-A‘lâ (ö. 264/877) > İbn Vehb (ö. 197/812) > İbn Cüreyc (ö. 150/767) > ‘Amr (ö. 126/743) isnadıyla benzer şekilde zikredilmiştir. Ayrıca hadis, Ebû Bekre Bekkâr b. Kuteybe > Ebû ‘Asım (ö. 212/827) > İbn Cüreyc > ‘Amr b. Dînâr (ö. 126/743) > Ebû Ma‘bed > İbn Abbâs > Resûlullah isnadıyla benzer şekilde rivâyet edilmiştir. Bk. Tahâvî, *Şerhu me‘âni’l-âsâr*, 2/112.

²⁸ Tahâvî, *Şerhu me‘âni’l-âsâr*, 2/112.

²⁹ Buhârî, “Taksîru’s-salât”, 4; Müslim, “Hacc”, 413.

³⁰ Metrik sisteme geçilmeden önce kullanılan bir uzunluk ölçüsü olan *berîd*; “4 fersah (1 fersah 3 mil), 12 mil veya 2 konak arasındaki mesafe” şeklinde tarif edilmiştir. Ayrıca 4 fersah olarak ölçülen berîdin 20,16 km’ye tekabül ettiği de belirtilmektedir. Bk. Atar, “Sefer”, 36/296; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 51.

³¹ Tahâvî, *Şerhu me‘âni’l-âsâr*, 2/112.

olan rivayetleri değerlendirmede belirleyicidir.

Kadının berîd mesafesinden az olan bir yolculuğa yanında mahremi olmadan çıkabileceğini düşünen âlimlerin kendi görüşlerini dayandırdıkları hadis aşağıda yer almaktadır:

حدثنا أبو بكر قال ثنا أبو عمر هو الضرير عن حماد بن سلمة قال أنا سهيل بن أبي صالح عن سعيد بن أبي سعيد المقبري عن أبي هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : لا تسافر امرأة بريدا إلا مع زوج أو ذي رحم محرّم³²

Ebû Bekre [Bekkâr b. Kuteybe] (ö. 270/883) > Ebû Ömer ed-Darîr [Hafs b. Ömer] (ö. 220/835) > Hammâd b. Seleme (ö. 167/784) > Süheyl b. Ebî Sâlih (ö. 138/755) > Sa'îd b. Ebî Sa'îd el-Makburî > Ebû Hüreyre isnadıyla Resûlullah'ın şöyle buyurduğu nakledilmiştir: “*Kadın, yanında eşi veya mahremi sayılan [nikah düşmeyen] akrabasından biri olmaksızın berîd mesafesindeki bir yere yolculuk yapamaz.*”³³

Tahâvî, yukarıdaki hadis üzerinden görüşlerini ortaya koyan âlimlerin kanaatlerini şöyle izah etmektedir: “Resûlullah'ın ‘berîd’i [kadının mahremsiz olarak yolculuk yapabileceği] bir mesafe kriteri olarak belirlemesi, aslında kadının bu mesafeden daha yakın bir yere yanında herhangi bir mahremi bulunmadan sefere çıkabileceğini belirtir.”³⁴ Berîd mesafesinde veya ondan daha az bir mesafede kadının mahremsiz yolculuk yapabileceği görüşüne sahip ve yukarıdaki hadisi delil olarak kullanan âlimlere karşı çıkanların da bulunduğunu belirten Tahâvî, şu değerlendirmeyi aktarmaktadır: “Yolculuk bir günden az ise kadın yanında mahremi bulunmadan bu yolculuğu yapabilir; ancak sefer bir gün veya daha fazla sürüyorsa, kadının mahremsiz olarak böyle bir yolculuğa çıkması caiz değildir.”³⁵ Söz konusu görüşü benimseyen âlimler, kanaatlerini desteklemek üzere aşağıdaki hadisleri delil olarak kullanmışlardır:

حدثنا أبو أمية قال ثنا أبو نعيم قال ثنا شيبان بن عبد الرحمن عن يحيى بن أبي كثير عن أبي سعيد عن أبيه أنه سمع أبا هريرة رضي الله عنه يقول قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : لا يحل لامرأة تسافر يوما فما فوقه إلا ومعها ذو حرمة³⁶

Ebû Ümeyye [Muhammed b. İbrahim el-Huzâ'î] (ö. 273/886) > Ebû Nu'aym (ö. 218/833) > Şeybân b. Abdirrahman (ö. 164/780) > Yahyâ b. Ebî Kesîr (ö. 129/746) > Ebû Sa'îd [Sa'îd b. Ebî Sa'îd el-Makburî] > babası [Keysân b. Sa'îd el-Makburî] (ö. 100/718) > Ebû Hüreyre isnadıyla Resûlullah'ın şöyle buyurduğu nakledilmiştir: “*Bir kadına, yanında ken-*

³² Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, 2/112.

³³ Buhârî, “Taksîru's-salât”, 4; Müslim, “Hacc”, 420; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (Haydarabad t.y.), 3/139. Bu hadis, Muhammed b. Hüzeyme (ö. 276/889) > Mu'allâ b. Esed (ö. 218/833) > Abdülaziz b. el-Muhtâr (ö. ?) > Süheyl [b. Ebî Sâlih] isnadıyla da benzer şekilde rivâyet edilmiştir. Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, 2/112-113.

³⁴ Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, 2/113.

³⁵ Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, 2/113.

³⁶ Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, 2/113.

disiyle evlenmesi yasak olan akrabalarından biri olmaksızın bir gün veya daha uzun süren bir yolculuk helal olmaz."³⁷

Tahâvî, bu hadisin İbrahim b. Merzûk (ö. 270/883) > Ebû 'Âmir [Abdülmelik b. Amr] (ö. 204/819) > İbn Ebî Zî'b (ö. 159/775) > el-Makburî [Sa'îd b. Ebî Sa'îd] > Ebû Hüreyre senediyle Resûlullah'tan benzer şekilde nakledildiğini belirtmiş; ancak söz konusu rivâyette "فما فوقه" : daha uzun (mesafe)" ifadesinin yer almadığına dikkat çekmiştir.³⁸ Esasında onun dikkat çektiği bu ayrıntı, caiz görülen ve caiz kabul edilmeyen yolculukta belirleyici konumda bulunanın, "mesafe" kriteri olduğunu ortaya koymaktadır. Zira rivayetlerin geneline bakıldığında bir, iki veya üç gün süren sefer mesafesine bir kadının mahremsiz gitmesi caiz görülmezken, bu rivayetteki "daha uzun" kaydı, bir günden daha az süren yolculuğa kadının tek başına çıkabileceğini ortaya koymaktadır. Bu sebeple kadının mahremsiz bir gün ve ondan daha uzun süren bir yolculukta bulunmasını caiz görme- yen bazı âlimlerin dayandığı rivayet,³⁹ berîd mesafesindeki yolculuğu caiz gören ulemaya karşı delil olarak sunulmaktadır. İlgili meselenin -ihtilâfa konu olan rivayetler çerçevesinde- aşağıdaki başlıklar altında daha detaylı ele alınması uygun olacaktır.

1.1. Kadının Mahremsiz Yapabileceği Yolculuğu Konu Alan Rivayetler

Tahâvî'nin, 'kadının mahremsiz yolculuğu' meselesini 'hac ibadeti için yapacağı sefer' bağlamında ele aldığı daha önce belirtildi. O, konuyla ilgili bir önceki başlıkta zikrettiği rivayetlerin yanı sıra kadının, mahremsiz yapabileceği yolculukların bulunduğunu belirten hadislere de yer vermiştir. Bu yönde görüş beyan eden âlimlerin kanaatlerine atıfla onların istidlalde buldukları hadisleri zikreden Tahâvî, aşağıdaki rivayeti nakletmiştir:

حدثنا أبو بكره قال ثنا سعيد بن عامر قال ثنا شعبة عن عبد الملك بن عمير عن قرة مولى زياد عن أبي سعيد الخدري قال سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول : لا تسافر المرأة مسيرة ليلتين إلا مع زوج أو ذي محرم⁴⁰

³⁷ Buhârî, "Taksîru's-salât", 4; İmam Mâlik, "Hacc", 37; Ahmet İbn Hanbel, *el-Müsned*, 18/14,61; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/138, 3/139, 4/227.

³⁸ Tahâvî; Yûnus > İbn Vehb > Mâlik [b. Enes] (ö. 179/795) > Sa'îd el-Makburî isnadıyla gelen benzer bir rivâyetin bulunduğu da dikkat çekmiştir. Ayrıca Tahâvî, bu hadisin Hüseyin b. Nasr (ö. 261/874) > Yezîd b. Hârûn (ö. 206/821) > İbn Ebî Zî'b > el-Makburî > babası [Keysân b. Sa'îd el-Makburî] (ö. 100/718) > Ebû Hüreyre ve Rebî' [b. Süleyman] el-Müezzîn (ö. 270/883) > Hâlid b. Abdîrrahman (ö. ?) > İbn Ebî Zî'b (ö. 159/775) > el-Makburî > babası [Keysân b. Sa'îd el-Makburî] > Ebû Hüreyre isnadlarıyla da Resûlullah'tan benzer şekilde rivayet edilen başka tariklerinin bulunduğunu söylemiştir. Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, 2/113.

³⁹ Tahâvî, söz konusu hadisin Hüseyin b. Nasr (ö. 261/874) > Yezîd b. Hârûn > İbn Ebî Zî'b > el-Makburî > babası [Keysân b. Sa'îd el-Makburî] > Ebû Hüreyre ve Rebî' el-Müezzîn (ö. 270/883) > Hâlid b. Abdîrrahman > İbn Ebî Zî'b > el-Makburî > babası [Keysân b. Sa'îd el-Makburî] > Ebû Hüreyre isnadlarıyla da Resûlullah'tan benzer şekilde rivayet edildiğini belirtmektedir. Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, 2/113.

⁴⁰ Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, 2/113.

Ebû Bekre (ö. 270/883) > Sa'îd b. 'Âmir (ö. 208/823) > Şu'be (ö. 160/776) > Abdülmelik b. 'Umeyr (ö. 136/753) > Ziyâd'ın azadlı kölesi Kaze'a [Kaze'a b. Yahyâ b. el-Esved el-Basrî] (ö. ?) > Ebû Sa'îd el-Hudrî (ö. 74/693-94) isnadıyla Resûlullah'ın şöyle buyurduğu nakledilmiştir: “*Kadın, iki gecelik bir mesafeye eşi ya da mahremi olmadan yolculuk yapamaz.*”⁴¹

Tahâvî'nin tespitine göre, kadının iki gün ve bundan daha kısa sürecek bir yolculuğu yanında mahremi bulunmadan yapabileceği kanaatini taşıyan âlimler, Hz. Peygamber'in yolculuk süresini “iki gece” şeklinde belirlediği yukarıdaki hadisi delil olarak kullanırlar. Yine ona göre bu istidlâli benimseyen âlimler, “Kadının, iki geceden az süren bir yolculuğu mahremsiz yapması caizdir. Fakat yolculuk iki gece veya daha uzun sürerse, onun bu yolculuğa mahremsiz çıkması caiz değildir.” sonucuna varırlar.⁴²

Yukarıda zikredilen hadisleri ileri süren âlimler, Resûlullah'ın yolculuk müddetini “iki gece” şeklinde ifade etmesini, söz konusu süreden daha kısa planlanan yolculuğun mahremsiz yapılabileceğine dair bir kanıt şeklinde değerlendirmişlerdir. Kadının mahremsiz bir şekilde üç günlük bir yolculuğu yapamayacağını; ancak bu sürenin altında kalan zamanı kapsayan yolculuğu gerçekleştirebileceğini düşünen âlimler, bu yöndeki kanaatlerini şu sözlerle ortaya koymuşlardır: “Kadının mahremi olmadan üç gün süren ya da daha uzun süren bir yolculuğa çıkması caiz değildir. Ancak onun, bundan daha kısa sürecek yolculuğu tek başına yapmasına herhangi bir engel yoktur.”⁴³ Bu görüşü benimseyen âlimler, aşağıda zikredilen şu hadisleri delil olarak ileri sürmüşlerdir:

حدثنا بن أبي داود قال ثنا مسدد قال ثنا يحيى عن عبيد الله عن نافع عن ابن عمر رضي الله عنه أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال : لا يحل لامرأة أن تسافر مسيرة ثلاثة أيام إلا مع محرم⁴⁴

İbn Ebî Dâvud (ö. 270/883) > Müsedded [b. Müserhed el-Esedî] (ö. 228/842) > Yahyâ [b. Sa'îd el-Kattân] (ö. 198/813) > Ubeydullah [b. Ömer b. Hafs el-Adevî] (ö. 143/760) > Nâfi' (ö. 117/735) > İbn Ömer (ö. 73/693) isnadıyla Resûlullah'ın şöyle buyurduğu nakledilmiştir: “*Bir kadının, yanında mahremi olmadan üç günlük bir mesafeye yolculuk yapması helal olmaz.*”⁴⁵

⁴¹ Buhârî, “Sayd”, 26; Müslim, “Hacc”, 417-418; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, 3/138-139; Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Neylü'l-eviâr Şerhu Münteka'l-ahbâr* (Kahire: 1971), 4/324.

⁴² Bu hadis Yûnus > Ali b. Ma'bed (ö. 218/833) > 'Ubeydullah b. 'Amr (ö. 180/796) > [Ebû Ömer] Abdülmelik [b. Umeyr] (ö. 136/753) isnadıyla da benzer şekilde rivâyet edilmiştir. Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, 2/113.

⁴³ Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, 2/113.

⁴⁴ Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, 2/113.

⁴⁵ Buhârî, “Taksîru's-salât”, 4; Müslim, “Hacc”, 422. Tahâvî, bu hadisin İbrahim b. Merzûk > Mekî b. İbrahim (ö. 214/829) > İbn Cüreyc > Abdülkerim b. Mâlik (ö. 127/744) > 'Amr b. Şu'ayb (ö. 118/736) > babası [Şu'ayb b. Muhammed] (ö. ?) > Abdullah b. 'Amr

Kadının yanında mahremi bulunmadan “üç günlük bir mesafeye” yolculuk yapmasının helal karşılanmadığını belirten rivayet grubu içinde aşağıdaki hadisi de zikretmek gerekir:

حدثنا بن أبي داود قال ثنا محمد بن المنهال قال ثنا يزيد بن زريع قال ثنا روح بن القاسم عن سهيل بن أبي صالح عن أبيه عن أبي هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : لا يحل لامرأة أن تسافر مسيرة ثلاثة أيام إلا مع رجل يحرم عليها نكاحه⁴⁶

İbn Ebî Dâvud (ö. 270/883) > Muhammed b. el-Minhâl (ö. 231/845) > Yezîd b. Zürey' (ö. 182/798) > Ravh b. el-Kâsım (ö. 141/758) > Süheyl b. Ebî Sâlih > babası [Ebû Sâlih Zekvân] (ö. 101/719) > Ebû Hüreyre isnadıyla Resûlullah'ın şöyle buyurduğu nakledilmiştir: “Bir kadının, yanında kendisi ile nikâhlanması haram olan bir kişi bulunmadıkça üç günlük bir mesafeye yolculuk yapması helal olmaz.”

Yukarıda “üç günlük bir mesafe” şeklinde belirlenen sınır, farklı rivayetlerde “üç günden daha uzun” süren bir mesafe ziyadesiyle de karşımıza çıkmaktadır. “مسيرة ثلاثة” ibaresi, benzer metinle farklı kaynaklarda da nakledilmiştir.⁴⁷ Söz konusu ziyadeyi ihtiva eden rivayetlerden biri şöyledir:

حدثنا محمد بن عمرو بن يونس قال ثنا يحيى بن عيسى وعبد الله بن نمير عن الأعمش عن أبي صالح عن أبي سعيد الخدري قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم : لا تسافر المرأة سفرًا ثلاثة أيام فصاعداً إلا ومعها زوجها أو ابنها أو أخوها أو ذي رحم محرم منها⁴⁸

Muhammed b. ‘Amr b. Yûnus (ö. 259/872) > Yahyâ b. İsâ (ö. 201/816) ve Abdullah b. Nümeyr (ö. 199/814) > A‘meş (ö. 148/765) > Ebû Sâlih > Ebû Sa‘îd el-Hudrî isnadıyla Resûlullah'ın şöyle buyurduğu nakledilmiştir: “Kadın, yanında kocası, oğlu, kardeşi veya mahremi sayılan akrabasından biri bulunmazsınız, üç günlük veya daha uzun süren bir yolculuğa çıkamaz.”⁴⁹

Yukarıdaki rivayetle ilgili şu önemli ayrıntıya işaret etmek gerekir. İlgili hadisin isnadında yer alan ravîlerden sadece Abdullah b. Nümeyr naklettiği rivâyette “üç günden fazla” ifadesini nakletmiştir.⁵⁰ Ancak Ebû Dâvud’un zikrettiği hadisin isnadında Abdullah b. Nümeyr bulunmasa da ilgili rivayetin metninde “üç günden fazla” ibaresi yer almak-

[b. el-Âs] (ö. 65/684-85) isnadıyla benzer şekilde Resûlullah'tan nakledildiğini söylemiştir. Tahâvî, *Şerhu me‘âni'l-âsâr*, 2/113.

⁴⁶ Tahâvî, *Şerhu me‘âni'l-âsâr*, 2/114.

⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 14/235. *Müsned*'de yer alan rivayet şu lafızlarla nakledilmiştir: حَدَّثَنَا عَفَّانُ، حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ سُهَيْلِ بْنِ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ: عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "لَا تُسَافِرُ امْرَأَةٌ مَسِيرَةَ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ، إِلَّا مَعَ ذِي مَحْرَمٍ."

⁴⁸ Tahâvî, *Şerhu me‘âni'l-âsâr*, 2/114.

⁴⁹ Müslim, “Hacc”, 423; Tirmizî, “Radâ”, 15 (Hadis, hasen sahihtir); Ebû Dâvud, “Menâsik”, 2; Şevkânî, bu hadisin, Buhârî (ö. 256/870) ve Nesâî'nin (ö. 303/915) dışında bir cemaat tarafından rivâyet edildiğini belirtmektedir. Bk. Şevkânî, *Ney-lü'l-evtâr*, 4/324.

⁵⁰ Tahâvî, *Şerhu me‘âni'l-âsâr*, 2/114.

tadır.⁵¹ Bu sebeple söz konusu ibarenin sadece Abdullah b. Nümeyr rivayetlerinde bulunduğu, doğru bir tespit değildir.

Ayrıca Tahâvî'nin tespit ettiği Fehd [b. Süleyman b. Yahyâ] (ö. 275/888) > Ömer b. Hafs (ö. 222/836) > babası [Hafs b. Giyâs] (ö. 194/809) > A'meş tarikiyle gelen benzer rivâyette de "سفر ثلاثة أيام : üç günlük yolculuk" ilâvesinin yer aldığı da belirtilmelidir.⁵²

Yukarıda "üç günlük yolculuk" ifadesinin yer aldığı rivayetin yanı sıra "أفوق ثلاث ليال / üç geceden daha uzun" bir yolculuk ibaresinin bulunduğu rivayetlerin de olduğunu belirtmek gerekir. "أفوق ثلاث ليال / üç geceden daha uzun" ifadesinin yer aldığı rivayet için şu hadisi zikretmek uygun olacaktır:

حدثنا فهد قال ثنا موسى بن إسماعيل أبو سلمة قال ثنا وهب بن خالد قال ثنا سهيل عن أبيه وعن المقبري حدثنا عن أبي هريرة رضي الله عنه رفعه قال : لا تسافر امرأة فوق ثلاث ليال إلا مع بعل أو ذي رحم محرّم

Fehd [b. Süleyman b. Yahyâ] > Ebû Seleme Mûsa b. İsmail (ö. 223/837) > Vehb b. Hâlid (ö. 165/781) > Süheyl [b. Zekvân] (ö. 138/755) > babası [Ebû Salih Zekvân] ve el-Makburî > Ebû Hüreyre isnadıyla Resûlullah'ın şöyle buyurduğu nakledilmiştir: "Hiçbir kadın yanında kocası veya mahremi olmadan üç geceden daha uzun bir yolculuğa çıkamaz."⁵³

Yukarıdaki rivayeti esas alarak kanaatlerini ortaya koyan âlimler, Resûlullah'ın ilgili müddeti üç gün şeklinde kayıtlandırmasını, üç günü aşmayan yolculukların mahremsiz gerçekleştirilebileceğine dair bir delil kabul etmektedirler.⁵⁴

Kadının, mahremsiz yapabileceği yolculuğu ve bunun sınırlarını konu alan rivayetlerin yer aldığı bu başlıktan sonra şimdi de Tahâvî'nin söz konusu rivayetler arasında görünen ihtilâfı nasıl değerlendirdiği ve ihtilâfı gidermek için nasıl bir yöntem üzerinde durduğu ele alınacaktır. Böylece bu başlık altında serdedilen ihtilâflı rivayetler karşısında fakih ve muhaddis vasıflarıyla Tahâvî'nin nasıl bir çözüm önerdiği ve bunu hangi yöntemle yaptığı ortaya koyulmuş olacaktır.

1.2. Kadının Mahremsiz Yapabileceği Yolculuğu Konu Alan Rivayetlerin İsnad Bakımından Analizi

Yukarıda belirtildiği üzere konuyla ilgili Tahâvî, eserinde beş rivayete yer vermiştir. Bu rivayetlerden ilki ve aynı zamanda kadının iki gecelik

⁵¹ Ebû Dâvud, "Menâsik", 2. Hadisin metni şu şekildedir: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَهَذَا، أَنَّ ابْنَ مَعَاوِيَةَ، وَوَكَيْعًا، حَدَّثَاهُمُ عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ أَبِي صَالِحٍ، عَنِ أَبِي سَعِيدٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَا يَجُزُّ لِمَرْأَةٍ تُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ تُسَافِرَ سَفَرًا فَوْقَ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فَصَاعِدًا، إِلَّا وَمَعَهَا أَبُوهَا أَوْ أَخُوهَا أَوْ زَوْجُهَا أَوْ ابْنُهَا أَوْ ذُو مَحْرَمٍ مِنْهَا"

⁵² Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, 2/114.

⁵³ Müslim, "Hacc", 418. Bu rivâyetteki "مع بعل" ifadesi, "kocası ile birlikte" anlamına gelmektedir.

⁵⁴ Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, 2/114.

yolculuğa mahremsiz çıkamayacağını ifade eden hadisin sened bakımından hasen mertebesinde olduğunu söylemek mümkündür. Zira ilgili rivayetin isnadında yer alan râviler, genel olarak güvenilir kabul edilseler de Abdülmelik b. 'Umeyr'in seneddeki diğer râviler kadar sika olmadığı tespit edilmiştir. Kütüb-i Sitte müelliflerinin tamamının kendisinden rivayette bulunduğu Abdülmelik b. 'Umeyr hakkında Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), "muztaribu'l-hadis"⁵⁵ ifadesini kullanarak onu cerh etmiştir. Bununla birlikte Nesâî (ö. 303/915), Abdülmelik b. 'Umeyr hakkında "leyse bihi be's" lafzını⁵⁶ kullanmış, Ebû Hâtim (ö. 277/890) de onun "sâlihu'l-hadis" olduğunu söyleyerek hadisin delil olarak kullanılabileceğini belirtmiştir.⁵⁷ İlgili hadisin metninde Tahâvî'nin zikrettiği "ليلتين" ifadesi, Buhârî'nin Sahîh'inde "يَوْمَيْنِ"⁵⁸ şeklinde yer almaktadır.

İkinci olarak zikredilen ve üç günlük mesafeyi ihtiva eden yani "مسيرة ثلاث أيام" ibaresinin yer aldığı İbn Ömer rivayeti, isnad yönünden sahihtir. Zira ilgili hadisin isnadında zikredilen ravilerin tamamı, sikadır. Ayrıca Tahâvî'nin zikrettiği ve aynı ibarenin yani "مسيرة ثلاث أيام" ifadesinin yer aldığı Ebû Hüreyre rivayetinin de isnad yönünden sahih olduğu tespit edilmiştir.

Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledilen Abdullah b. Nümejr rivayetinin yani "üç gün ve daha fazlası" (ثلاثة أيام فصاعدا) ibaresinin yer aldığı hadisin ravileri hakkında şu değerlendirmeyi yapmak mümkündür: Bu rivayetin isnadında yer alan Yahyâ b. İsâ hakkında Nesâî, zayıf raviler hakkında kullanılan "leyse bi'l-kavi"⁵⁹ ifadesini kullanmış,⁶⁰ Yahyâ b. Maîn (ö. 233/848) de onun hakkında 'zayıf' hükmünde bulunmuştur. Hatta Ahmed b. Ebû Meryem (ö. 253/867), İbn Maîn'e Yahyâ b. İsâ'nın durumunu sorduğunda İbn Maîn, kendisine "Onun hadisini yazma!" cevabını vermiştir. İbn Adî (ö. 365/976) de onun rivayetleri hakkında "Genellikle rivayetlerini

⁵⁵ "Hadisinde ızdırab (uyumsuzluk) vardır" anlamına gelen bir tenkid lafzı olduğu hakkında bk. *Ahmet Yücel, Hadis İliminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 1998), 140, 149.*

⁵⁶ Genellikle güvenilir raviler hakkında kullanılan bir ta'dil lafzı olup "zarar yok, onda bir beis yoktur" anlamına gelmektedir. Bk. *Yücel, Hadis İliminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar, 141.*

⁵⁷ *Ebû Abdillâh Şemsüddîn b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî ez-Zehbî, Siyeru alâmi'n-nübelâ, ihk. Şuayb el-Arnaüt (y.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 5/439.* Ömrünün sonlarına doğru ihtilata maruz kaldığı da belirtilmiştir.

⁵⁸ Buhârî, "Fadlu's-salât fi mescidi Mekke ve Medine", 6. İlgili hadisin Buhârî'de yer alan tariki şu lafızlarla nakledilmiştir: حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ، حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ، سَمِعْتُ قَرْنَةَ، مَوْلَى زِيَادٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَخْبَثُ بِأَرْبَعٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَعَجِبْتَنِي وَأَتَقَنَّنِي قَالَ: "لَا تُسَافِرِ الْمَرْأَةُ يَوْمَيْنِ إِلَّا مَعَهَا زَوْجُهَا أَوْ ذُو مَحْرَمٍ، وَلَا صَوْمٌ فِي يَوْمَيْنِ الْفِطْرِ وَالْأَضْحَى، وَلَا صَلَاةٌ بَعْدَ صَلَاتَيْنِ بَعْدَ الصُّبْحِ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ، وَبَعْدَ الْعَصْرِ حَتَّى تَغْرُبَ وَلَا تُشَدُّ الرَّحَالُ، إِلَّا إِلَى ثَلَاثَةِ مَسَاجِدَ مَسْجِدِ الْحَرَامِ، وَمَسْجِدِ الْأَقْصَى وَمَسْجِدِي "

⁵⁹ "O kadar da kuvvetli değil", "Hadis rivayetinde kuvvetli değildir." anlamlarına gelmektedir. Bk. *Yücel, Hadis İliminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar, 94, 100, 140.*

⁶⁰ *Zehebî, Siyer, 9/424.*

destekleyecek mütâbî bile bulunmaz/ ”عامة ما يرويه مما لا يتابع عليه” ifadesini kullanmıştır.⁶¹ İsnadda geçen bir başka ravî olan Muhammed b. Amr b. Al-kame’nin (ö. 145/763) rivayet ehliyetine ilişkin yeteri kadar değerlendirme tespit edilemese de Ukaylî (ö. 322/934), onun çokça rivayette bulunduğu ifade etmiş (محدث مكثر), ayrıca münker rivayetler naklettiğine de dikkat çekmiştir.⁶² Son olarak zikredilen “فوق ثلاث: üç günden fazla” ibaresinin yer aldığı Ebû Hüreyre rivayeti de isnad bakımından sahihtir, zira isnadda yer alan raviler güvenilirlerdir.

1.3. Kadının Mahremsiz Olarak Hac İçin Yolculuğa Çıkması

Yukarıdaki başlıkta kadının mahremsiz yolculuğu ve bu yolculukta belirleyici olan mesafeyi konu alan rivayetler ve ihtilâflara yer verildi. Kadının kendi başına yapabileceği yolculuğun ele alındığı rivayetler içerisinde özellikle hac için gerçekleştirilecek seferin müstakil bir şekilde tetkik edildiğini söylemek mümkündür. Bu duruma hac ibadetinin farz olması, kadının yapacağı hacca eşinin veya başka bir yakının engel olup olamayacağı ya da mutlak surette yanında bir mahreminin bulunup bulunmayacağı gibi hususların neden olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda Tahâvî’ye göre⁶³ mahremi olmayan bir hanımın, mukim bulunduğu mekân ile Kâbe arasında üç gün sürecek bir uzaklık söz konusu ise bu durumda kadının mahremsiz haccetmesi de caiz değildir. Ayrıca kadının, mukim bulunduğu mekân ile haccı eda edeceği şehir Mekke arasındaki uzaklık üç günü aşan bir süre ise ve aynı zamanda yanında bir mahrem bulunmaz ise bu durumda kadın kendisine haccın farz olması için gereken şartları taşımamış olur.

Kadının hac niyetiyle mahremsiz yolculuk yapmasında sakınca görmeden âlimler ise, görüşlerini şu hadislerle desteklemiştir:

حدثنا يونس قال ثنا بن وهب قال أخبرني يونس عن بن شهاب عن عمرة عن عائشة رضي الله عنها أنها سمعتها تقول : في المرأة تحج وليس معها ذو محرم فقلت مالكلهن ذو محرم⁶⁴

Yûnus [b. ‘Abdi’l-A‘lâ] > İbn Vehb > Yûnus (ö. ?) > İbn Şihâb [ez-Züh-rî] (ö. 124/742) > ‘Amra [bint. Abdirrahman] (ö. 106/724), Hz. Aişe’yi (ö. 58/678) yanında mahremi bulunmayan; ancak haccı eda eden bir hanım ile ilgili “Onların hiçbirinin mahremi yok!” derken iştmiştir.

Yukarıdaki rivayetin yanı sıra gelecek rivayet de kadının mahremsiz

⁶¹ Ebû Abdillâh Şemsüddin b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî ez-Zehebî, *Mizânü’l-i’tî-dâl fi nakdi’r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrût: Dâru’l-Ma’rife. 1382/1963), 4/402.

⁶² Zehebî, *Mizân*, 3/675.

⁶³ Tahâvî’nin *Şerhu me‘âni’l-âsâr*’da bu konuyu ele aldığı ilgili sayfalar, Recep Cici tarafından Türkçe’ye tercüme edilmiştir. İlgili bölümün çevirisi için bk. Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî et-Tahâvî el-Hanefî, “Mahrem Bulamaması Durumunda Kadının Haccı Meselesi”, çev. Recep Cici, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (1998), 651-659.

⁶⁴ Tahâvî, *Şerhu me‘âni’l-âsâr*, 2/115.

haccedebileceğine dair delil olarak kullanılmıştır:

حدثنا ربيع المؤذن قال ثنا بن وهب عن الليث أن بن شهاب حدثه عن عمرة : أن عائشة رضي الله عنها أخبرت أن أبا سعيد الخدري يفتي أن رسول الله صلى الله عليه وسلم قال لا يصلح للمرأة أن تسافر إلا ومعها محرم فقالت مالكلهن ذو محرم فإن الحجة عليهم في ذلك ما قد تواترت به الآثار التي قد ذكرناها عن رسول الله صلى الله عليه وسلم فهي حجة على كل من خالفها⁶⁵

Rebî‘ el-Müezzin > İbn Vehb > Leys [b. Sa‘d] (ö. 175/791) > İbn Şihâb [ez-Zührî] > ‘Amra [bint. Abdirrahman] isnadıyla Ebû Sa‘îd el-Hudrî’nin Resûlullah’tan nakledilen şu hadisle fetva verdiği nakledilmiştir: Resûlullah “*Kadının yanında mahremi bulunmadan yolculuk yapması, uygun olmaz.*” buyurmuştur. [Ebû Sa‘îd el-Hudrî’nin, bu hadisi esas alarak] fetva verdiği Hz. Aişe’ye bildirilince, Hz. Aişe “[O kadınlardan] Hiçbirinin mahremi yok!” şeklinde cevap vermiştir.

Esasında yukarıdaki rivayet, haccın yolculukla ilgili daha önce nakledilen rivâyetlerdeki yasak kapsamına girip girmeyeceği yönündeki soruya cevap olacak mahiyettir. Zira Tahâvî, bu yasağın hac ile ilgili olduğuna dair İbn Abbâs’tan nakledilen şu rivayeti delil olarak sunmaktadır: İbn Abbâs’ın rivâyetine göre Resûlullah, insanlara verdiği bir hutbede şöyle buyurdu ‘*Kadın, [ona eşlik edecek bir] mahremi bulunmadan sefere çıkmaz.*’ [Bunun üzerine] Bir adam da ‘Ailemle haccı eda etmek istiyorum; fakat falanca gazveye [katılmak üzere de] yazıldım’ şeklinde konuştu. [Adamın bu sözleri üzerine] Hz. Peygamber “[O halde] *Sen ailenle haccet!*” buyurdu.”⁶⁶ Tahâvî’ye göre bu rivayet, hac sırasında kadının mahremiyle birlikte bulunmasının gerekliliğine işaret etmektedir. Zira Resûlullah’ın, o adama yönelik ailesiyle beraber hacca gitmesini emretmesi, aslında kadının mahremiyle hacca gitmesi gerektiğini göstermektedir.⁶⁷

1.4. Tahâvî’nin İhtilâfı Gidermede Nesh Yöntemini Kullanması

Hz. Peygamber’den nakledilen muhtelif rivayetler, bir kadının üç gün ve daha fazla süren yolculuğa ancak mahremiyle birlikte çıkabileceği noktasında birleşmektedirler.⁶⁸ Ancak mühlet itibariyle üç günü aşmayan bir yolcuğa çıkıp çıkamayacağı konusunda ihtilâf bulunmaktadır. Kadının mahremsiz olarak yapacağı yolculuğu mutlak bir şekilde nehyeden Resûlullah’ın söz konusu rivayetlerde bu mesafeyi “üç gün” şeklinde belirtmesi, bundan yani üç günden daha kısa süren mesafenin mubah olduğu yönünde delil olarak kabul edilmiştir. Tahâvî’ye göre Resûlullah’ın sadece “üç gün” şeklinde kısa bir ifade ile yetinmesi, onun [Resûlullah’ın] hikmet sahibi olması nedeniyle bu şekilde öz ifade tercihiyle açıklanabilir.⁶⁹

⁶⁵ Tahâvî, *Şerhu me‘âni’l-âsâr*, 2/115.

⁶⁶ Müslim, “Hacc”, 424.

⁶⁷ Tahâvî, *Şerhu me‘âni’l-âsâr*, 2/115-116.

⁶⁸ Tahâvî’nin konu hakkındaki tespiti için bk. Tahâvî, *Şerhu me‘âni’l-âsâr*, 2/114.

⁶⁹ Tahâvî, *Şerhu me‘âni’l-âsâr*, 2/114. Ayrıca Tahâvî, burada Resûlullah’ın cevâ-

İhtilâfa konu olan rivayetlerde Resûlullah'ın süre açısından “üç gün” ifadesini zikretmesi, bundan daha az süren bir yolculuğun mubah görüldüğünü göstermektedir. Ancak -daha önce de geçtiği üzere- Hz. Peygamber'den kadının mahremi bulunmadan bir gün veya iki gün ya da berîd gibi “üç gün”den daha az süreli yolculuktan menedildiğini konu alan hadisler de nakledilmiştir. Tahâvî, bu ihtilâfin nesh yöntemi ile çözülebileceği kanaatinde. Ona göre, hem söz konusu rivayetleri hem de üç gün ile ilgili olmak üzere nakledilen rivâyetlerden herbirinin, diğerlerine muhalif ve daha da önemlisi daha sonra geldiğinin tespit edilmesi durumunda, sonra vârid olanlar önce vârid olanları nesheder. Buna göre mahremi bulunmadan gerçekleştirilecek bir gün süreli seferden nehyeden hadis, yanında mahremi olmadan üç gün sürecek yolculuğu nehyeden hadisten sonra vârid olmuşsa, sonraki rivayet, kendisinden önce vârid olanı nesheder. Aynı şekilde üç günü konu alan hadisler, şayet zamansal açıdan sonra vârid olmuşlarsa, elbette bu durumda söz konusu rivayetler önce vârid olan hadisleri hüküm itibariyle neshederler.

Tahâvî, üç gün ile diğer mesafeleri bildiren rivayetler arasında neshin vuku bulduğunu kabul etse de hangi rivayetin daha sonra vârid olduğunun tespit edilemeyeceğini belirterek herhangi bir tercih yapmamaktadır. O, -kesin bir yargıya varmasa da- meseleyi ihtimaller üzerinden ele alarak çözümü nesihde aramaktadır. Ona göre üç gün kaydını ihtiva eden hadis önceyse, diğer rivayetler nâsihtir; ancak sonraysa bu durumda diğer mesafeleri muhtevi rivayetler nâsihtir. Yapılacak yolculuğun süresinin üç günden daha az olduğunu belirten herhangi bir hadisin, üç gün kaydını içeren hadisi neshettiğini düşünen Tahâvî'ye göre üç günü belirten rivâyet, bu süreden daha kısa bir zaman dilimine ait mesafeyi ihtiva eden rivayeti neshetmektedir.⁷⁰

Tahâvî'nin yukarıdaki açıklamalarına göre, yolculuk süresini ‘üç gün’ şeklinde sınırlandıran hadis, müteahhir; diğer rivayet ise mütekaddim şeklinde değerlendirilebilir. Bu durumda Tahâvî'ye göre söz konusu rivâyet, şayet müteahhir ise kadının üç günü aşmayan yolculuğu yanında mahremi bulunmadan yapması, mubahtır. Bu durumda üç günden az süren mahremsiz yolculuğu yasaklayan hadisin de daha önce vârid olduğu anlaşılır. Böylece ‘üç gün’ kaydını muhtevi hadis, önceki rivayetin menettiği hükmü sadece ortadan kaldırmayıp aynı zamanda ilave bir yasak daha gündeme getirmiştir.⁷¹

---

mi' u'l-kelim özelliğine işaret etmekte ve onun amacına uygun bir şekilde konuşulduğuna vurguda bulunmaktadır. Bu bağlamda ihtilâfa konu olan rivayetlerde bahsi geçen mesafe sınırını örnek vermektedir. Tahâvî'nin bu bağlamda söyledikleri ise şunlardır: “O, amacını belirtmeyen sözleri zikretmez. O, meramını ifade edecek sözleri sarfetmeye muktedirdir. Aslında bu, Allah'ın, Nebî'sine olan bir lutfudur. Çünkü Allah Ona, sözü az manası çok olanı söyleme (cevâmi'u'l-kelim) kabiliyetini verdi. Öyle ki, Hz. Peygamber'in bu kabiliyeti başkasında bulunmaz.”

⁷⁰ Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, 2/115.

⁷¹ Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, 2/115.

Tahâvî, ilgili rivayetler arasında vaki olan ihtilâfî anlama konusunda şu yöntemden söz etmiştir: 'Kendisiyle amel edilmesi vacib olan hadis, mütekaddim veya müteahhir olsun farketmez, her halükârda dikkate alınmayı gerektiren bir rivâyettir. Bu yöntemi dikkate almak; bazı durumlarda amel etmeyi, bazı hallerde de terk edilmeyi gerektirir.'⁷² Tahâvî, bu yöneme işaret etse de kendisi, kadının mahremsiz yolculuğuyla ilgili ihtilâfa konu olan rivayetler arasında öncelik ve sonralık açısından bir mukayese yapmak suretiyle nesh yoluyla çözüm aramaya çalışmıştır. Ona göre ilgili süreyi üç gün şeklinde belirleyen rivâyet müteahhir, diğerleri mütekaddim olması durumunda, sonra vârid olan rivayetler, öncekiler için nâsih konumunda kabul edilmelidir. Bu durumda mütekaddim rivayet, mensuh sayılacağından dolayı onunla amel etmek gerekmez. Ayrıca her halükârda üç gün kaydını ihtiva eden hadis ile amel etmek de vacib olur. Diğer taraftan tarif edilen durum karşısında aykırı düşen ve aynı zamanda -bir gün, iki gün, berîd gibi ilave kayıtlar ihtiva eden- rivâyetlere gelince, eğer bunlar müteahhir ise onunla amel etmek vacib; mütekaddim ise amel etmemek vacib hale gelir.⁷³

Kadının mahremsiz yolculuk yapmasının mubah olduğunu ileri süren âlimler, Hz. Aişe'nin yanında herhangi bir mahremi bulunmadan gerçekleştirdiği yolculuklara dair nakilleri esas almışlardır.⁷⁴ Atâ b. Ebû Rebâh'ın (ö. 114/732) Hz. Aişe'den naklettiği rivayete göre kendisi, mahremsiz olarak yolculuk yaptığını bildirmiştir.⁷⁵ Atâ b. Ebû Rebâh'ın naklettiği bu rivayetin Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767) bildirildiğini söyleyen Tahâvî, onun şu cevabı verdiğini aktarmıştır: "[Abdümelik b. Ebî Süleyman] el-'Arzemî (ö. 145/763) neyi rivâyet ettiğini bilmiyor! Hâlbuki (bütün) insanlar, Hz. Aişe'nin mahremidirler. Bütün müminlerin annesi sayılması nedeniyle o, hangisi ile yolculuk yapmış ise, bu yolculuğu mahremi ile yapmış sayılır. Şüphesiz insanlar diğer kadınlara karşı onun gibi mahrem değildirlir.'⁷⁶

Tahâvî, burada ihtimalleri göz önünde bulundurarak meseledeki ihtilâfî, nesih ile çözmeye çalışmıştır. Ona göre mahremsiz yolculuğu üç gün ile sınırlandırılan hadis önce vârid ise, diğer rivayetler nâsihtir; sonra ise bu durumda diğer süreleri ihtiva eden rivayetler nâsihtir.

⁷² Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, 2/116.

⁷³ Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, 2/115.

⁷⁴ Hz. Peygamber'in bazı yolculuklarında kendi hanımları dışında kafilede bulunan başka hanım sahâbilerin bulunduğu hakkında bk. Fatma Kartal, "Hz. Peygamber'in (SAS) Yolculuklarında Hanımlar", *Siyer Araştırmaları Dergisi* 7 (2020), 75-86. Söz konusu makalede Hz. Peygamber'in seferlerinde bulunan hanım sahâbilerin durumları ele alınmakta, ayrıca ilgili dönemin ulaşım imkânlarından hanımların nasıl istifade ettiği de izah edilmektedir.

⁷⁵ Söz konusu rivayet, sened ve metniyle tespit dilemedi. Ancak Atâ b. Ebû Rebâh'ın Hz. Aişe'den naklettiği bu rivayetten Aynî de söz etmekte, hatta Tahâvî'nin aktardığı ifadeleri tamamen aynı lafızlarla kullanmaktadır. Bk. Ebû Muhammed Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Aynî el-Hanefî, *'Umdetü'l-kârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Kahire: y.y., t.y.), 16/144.

⁷⁶ Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, 2/116. Tahâvî'nin Ebû Hanîfe'den naklettiği bu değerlendirmeyi Aynî de tamamen aynı lafızlarla aktarmaktadır. Bk. Aynî, *'Umdetü'l-kârî*,

Ayrıca Tahâvî, Ebû Hanîfe'ye yanında mahremi olmaksızın kadının yolculuk yapıp yapamayacağı hakkında soru sorulduğunu ve onun da 'Hayır! Resûlullah kadının yanında mahremi yokken üç gün veya daha uzun yolculuktan men etmiştir' cümlesiyle cevap verdiğini aktarmıştır.⁷⁷

Konuyla ilgili farklı rivayetleri aktardıktan sonra Tahâvî, şöyle bir neticeye ulaştığını söylemektedir: "Kadın üç gün süren yolculuğu ancak mahremi ile yapabilir. Bundan daha kısa süren yolculuğu ise mahremi olmadan da yapabilir. Böyle bir yolculuk mubahtır. Kadına farz olan hacc, ancak mahremi olduğu takdirde farz olur. Kadın, diğer şartlarla birlikte mahremi de bulunduğu zaman farz olan haccı yerine getirmekle yükümlü sayılır. Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf (ö. 182/798) ve İmam Muhammed (ö. 189/805) de bu görüşü benimsemişlerdir."⁷⁸

Meseleyi ele alırken kullandığı ifadeler, Tahâvî'nin üç gün kaydını içeren rivayetin nâsîh, diğerlerinin mensûh olduğunu düşündüğü şeklinde bir izlenim uyandırır da esasında onun mutlak bir ifadeyle kesin bir sonuca vardığını söylemek mümkün değildir. Kadınları mahremsiz bir şekilde üç günden daha uzun yolculuktan nehyeden rivayetler ile üç günden daha kısa süren yolculuktan nehyeden rivayetlerden hangisinin önce ya da hangisinin sonra vârid olduğu konusunda mutlak bir değerlendirmede bulunmayan Tahâvî, üç gün kaydını ihtiva eden rivayetle amel edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Konuyu ihtimaller üzerinden ele alarak çözümü nesihte arayan Tahâvî'ye göre üç gün kaydıyla vârid olan hadis, bu sürenin altında kalan zaman dilimlerini kapsayan rivayetleri de neshetmektedir.⁷⁹

Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*'da meseleyi müstakil ele aldığı "Mahrem Bulamaması Durumunda Kadının Haccı Meselesi" başlığı dışında, *Ahkâmu'l-Kur'an* adlı eserinde hacca imkân bulan kimseler ile ilgili âyet bağlamında söz konusu rivayetleri sıralayıp şu değerlendirmede bulunmaktadır: "Bu rivayetlerde sözü edilen ihtilâflara göre, bir kadının mahremi veya kocası olmadan tek başına yapacağı yolculuk yasağının yolculuktaki belirli bir süreye bağlı olduğuna dikkat edersek, bu haberlerde doğrudan vurgulanan her bir sürenin, altında kalan süreden farklı bir hükmü bulunduğunu anlamış oluruz. Ayrıca bu sürenin en azı, onun bir üstünü ve daha fazlasını da yasak kapsamına dahil etmektedir."⁸⁰

Tahâvî'nin *Şerhu me'âni'l-âsâr*'da ve *Ahkâmu'l-Kur'an*'da konuyu rivayetlerdeki ihtilâf üzerinden ele almasını konu edinen yukarıdaki bilgilerden sonra, şimdi de İmâm Şâfiî'nin *İhtilâfü'l-hadis*'inde aynı meseleyi nasıl ele aldığı üzerinde durulacaktır. Söz konusu meselenin ihtilâfü'l-hadis

---

16/144.

⁷⁷ Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, 2/116.

⁷⁸ Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, 2/116.

⁷⁹ Tahâvî, *Şerhu me'âni'l-âsâr*, 2/116.

⁸⁰ Tahâvî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, 1/87.

literatürü içerisinde telif edilen başka bir eser bağlamında ele alınması, bu mevzudaki ihtilâflı diğer rivayetleri görmeye imkan sağlayacağı gibi aynı zamanda Tahâvî'nin eseriyle bir mukayeseye zemin hazırlayacaktır.

2. İmâm Şâfiî'nin *İhtilâfü'l-hadis*'inde Kadının Mahremsiz Yolculuğu

İmâm Şâfiî, *İhtilâfü'l-hadis*'te⁸¹ kadının mahremsiz yolculuğu hakkındaki ihtilâflı rivayetleri, Tahâvî'nin eserinde ele aldığı bağlamdan farklı olarak “خُرُوجِ النِّسَاءِ إِلَى الْمَسَاجِدِ/ Kadınların mescide gitmesi” bâbı altında ele almaktadır. Şâfiî, öncelikle Muhammed b. Amr b. Alkame > Ebû Seleme (ö. 94/712-13) > Ebû Hüreyre isnadıyla Resûlullah'ın “*Allah'ın kullarının Allah'ın mescitlerine gelmelerine engel olmayın*” hadisini;⁸² daha sonra da Süfyân b. 'Uyeyne > Zührî > Sâlim (ö. 106/725) > Babası [Abdullah b. Ömer] (ö. 73/693) senediyle Hz. Peygamber'in “*Sizden birinizin eşi, mescide gitmek için kendisinden izin isterse, onu engellemesin.*” hadisini⁸³ zikrederek bu rivayetlerde söz konusu olan iznin umûm ifade ettiğini belirtmektedir. İşte tam da bu hadislerden sonra kadının yolculuğunu esas alan rivayetlere temas eden Şâfiî, öncelikle Mâlik [b. Enes] > Sa'îd b. Ebî Sa'îd el-Makburî > Ebû Hüreyre > Resûlullah isnadına sahip ve “bir gün ve bir gece” kaydının yer aldığı hadisi;⁸⁴ ardından Süfyân b. 'Uyeyne > Amr b. Dînâr > Ebû Ma'bed > İbn Abbâs > Resûlullah senediyle nakledilen ve gazveye yazıldığı halde hacca giden hanımına eşlik etmesi istenen sahâbî hakkındaki rivayeti zikretmektedir.⁸⁵

İmâm Şâfiî, kadının tek başına sefere gidemeyeceği hususunda kanaatini serdetmekte ve bu yönde bazı deliller öne sürerek muhatabının bilemeyebileceğini düşündüğü çeşitli konuları tartışmaya açmaktadır. Esasında onun da kadının mahremsiz yolculuğunu “hac için çıkılacak sefer” özelinde tartıştığını söylemek mümkündür. Zira o, “لا تَمْنَعُوا إِمَاءَ اللَّهِ مَسَاجِدَ” rivayetini ele alırken, söz konusu hadiste zikredilen “مَسَاجِدَ اللَّهِ” ifadesiyle kastedilenin Mescid-i Harâm olduğuna dikkat çekmektedir. Ona göre engel olunmaması gereken yolculuk da farz ibadeti gerçekleştirmek için yapılan yani, haccı yerine getirmek üzere çıkılan hususî yolculuktur.

⁸¹ İmâm Şâfiî'nin *İhtilâfü'l-hadis*'i ve ilgili kitaptaki yöntemi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hayyât, *Muhtelefü'l-hadis beyne'l-muhaddisîn ve'l-usûliyyîne'l-fukahâ: dirâse hadisiyye usûliyye fihhiyye tahlîliyye*, 335-347.

⁸² Hadisin metni için bk. Ebû Abdullâh Muhammed b. İdrîs eş- Şâfiî, “İhtilâfü'l-hadis”, *el-Ümm*, thk. Rif'at Fevzi 'Abdülmuttalib (Mansure: Dârü'l-Vefâ, 1422/2001), 10/127. لا تَمْنَعُوا إِمَاءَ اللَّهِ مَسَاجِدَ اللَّهِ، وَإِذَا خَرَجْنَ فَلْيَخْرُجْنَ مَعَهُنَّ

⁸³ Hadisin metni için bk. Şâfiî, “İhtilâfü'l-hadis”, 10/128. إِذَا اسْتَأْذَنْتِ امْرَأَةٌ أَحَدَكُمْ إِلَى الْمَسْجِدِ، فَلَا يَمْنَعُهَا

⁸⁴ Şâfiî, “İhtilâfü'l-hadis”, 10/128-129. Söz konusu rivayet, “مَسِيرَةَ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ” kaydıyla nakledilmiştir.

⁸⁵ Şâfiî, “İhtilâfü'l-hadis”, 10/129.

Böylece İmam Şâfiî, kadının mahremsiz bir şekilde sadece hac farizasını yerine getirmek için sefere çıkabileceği görüşünde olup, bunun dışında kalan yolculukları mahremsiz gerçekleştiremeyeceğini düşünmektedir. Hatta o, kadının herhangi bir nafîle ibadet ya da cuma namazını eda etmek veya umre yapmak üzere mahremsiz sefere çıkamayacağı kanaatindedir.⁸⁶

İmâm Şâfiî'nin kadının yolculuğa mahremsiz çıkamayacağı yönündeki görüşünü desteklemek üzere 'zina eden bekar kimselere uygulanan yüz sopa ve bir yıl sürgün' şeklindeki had cezasındaki sürgünü bir tür sefer olarak kabul etmesi, onun bu konudaki görüşünü değerlendirmek açısından önem arz etmektedir. Şâfiî'ye göre Allah Resûlü'nün kadınların mahremi olmadan sürgüne gönderilmesini nehyetmesinin asıl sebebi 'kadının sürgün için yanında mahremi bulunmadan sefere çıkacak olması' ve 'biriyle yalnız kalacak olması'dır.⁸⁷

Öte yandan Şâfiî âlimler, "Bir kadının; ancak kocası, mahremi ya da güvenilir bayanlar içerisinde bulunması halinde emniyeti hasıl olur" görüşünü benimsemektedirler. Hatta İmâm Şâfiî, "Bu üç şarttan biri yoksa kadına hac dahi gerekmez, aynı şekilde güven veren tek kadın bulunsa dahi, yine hac gerekmez. Fakat böyle bir durum sadece kadının hacca gitmesini câiz kılar." değerlendirmesinde bulunmaktadır. İmâm Nevevî (ö. 676/1277) de *el-Minhâc*'ında kadının, 'kocası, mahremi veya güvenilir kadın toplululuğu' ile birlikte hacca gidebileceğini ve Şâfiî mezhebinde benimsenen sahih görüşün de bu yönde olduğunu belirtmektedir.⁸⁸

Kadının mahremsiz yolculuğu meselesinde İmam Şâfiî ve Tahâvî'nin değerlendirmeleri dışında literatürün farklı örnekleri içerisinde de söz konusu meselenin özellikle rivayetlerde vuku bulan ihtilâflara dikkat çekmek suretiyle tetkik edildiğini belirtmek gerekir. İlgili konu pekçok çalışmada ele alınsa da aşağıda yer alan başlıklar altında farklı disiplinler içinden seçilen bazı eserler tercih edilmek suretiyle özellikle rivayetlerdeki ihtilâfın nasıl değerlendirildiği ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda öncelikle hadis kitaplarında tahrir edilen ihtilâflı rivayetleri konu alan şerh literatüründen birkaç kitap esas alınacaktır. Daha sonra yine konuyu hadislerdeki ihtilâfa odaklanmak suretiyle ele alan bir fıkıh usûlü kitabı seçilerek ilgili müelliflerin rivayetlerdeki ihtilâfı nasıl değerlendirdiklerine yer verilecektir.

3. Hadis Şerhlerinde Kadının Mahremsiz Yolculuğu Hakkındaki Rivayetlerin İhtilâfı

İbn Hacer herhangi bir mesele hakkında 'mutlak bir nassın farklı hadisler tarafından takyid edilmesi' durumunda, âlimlerin büyük bir kısmının

⁸⁶ Şâfiî'nin görüşlerinin ayrıntıları için bk. Şâfiî, "İhtilâfî'l-hadis", 10/127-136.

⁸⁷ Şâfiî, "İhtilâfî'l-hadis", 10/135.

⁸⁸ Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. Haccâc* (Beyrût: 1392/1972), 9/102-104.

mutlak nass konumundaki hadisle amel etmeyi tercih ettiklerini aktarmaktadır. Ulemanın bu tercihe, özellikle rivayetlerde yer alan kayıtların ihtilâf etmesi durumunda da başvurduğunu belirten İbn Hacer, teorik olarak izah ettiği bu duruma kadının yolculuğu hakkındaki rivayetlerde vârid olan ihtilâfları belirtmek suretiyle örnek vermektedir. O, Buhârî'nin *Sahih*'inde yer alan “*Kadın, ancak yanında mahremi ile yolculuk yapabilir.*”⁸⁹ rivayetinde ‘kadının yanında mahremi olmadan yolculuk yapamayacağı’⁹⁰ mutlak nass olarak ifade etmekte ve kadının mahremsiz yapamayacağı yolculuk ile ilgili nakledilen rivayetlerdeki ihtilâflara işaret etmektedir.

İbn Hacer, kadının mahremsiz yapamayacağı yolculuğu “iki gün” ile sınırlandıran Ebû Saîd el-Hudrî rivayetine;⁹⁰ ilgili yolculuğu “bir gün ve bir gece” ile sınırlandıran Ebû Hüreyre rivayetine;⁹¹ “üç gün” ile kayıtlandıran Abdullah b. Ömer rivayetine⁹² tek tek dikkat çekmektedir. İlgili mesele hakkında farklı hadislerin de nakledildiğini belirten İbn Hacer, söz konusu rivayetlere isnadlarına işaret etmek suretiyle yer vermektedir. Ona göre ihtilâfin vuku bulduğu rivayetlerde yer alan kayıtların tearuzu sebebiyle ulemanın büyük bir kısmı, mutlak hadisi yani yolculuğu üç gün ile sınırlandıran rivayeti esas almak suretiyle onunla amel etmeyi tercih etmişlerdir. Çünkü ihtilâfa konu olan söz konusu rivayetlerde yer alan “bir gün ve bir gece”, “iki gün”, “üç gün” şeklindeki kayıtlar, esasında genel bir hüküm ifade etmemektedir. Bu sebeple İbn Hacer, ihtilâfa konu olan rivayetleri değil; “*Kadın, ancak yanında mahremi ile yolculuk yapabilir.*”⁹³ hadisinde anlam bulan; ‘kadının yanında mahremi olmadan yolculuk yapamayacağı’ yönündeki mutlak nassı esas almaktadır.⁹⁴

Ebû Hüreyre'nin, Resûlullah'tan naklettiği “*Allah'a ve âhiret gününe inanan bir kadına, bir gece ve bir gündüz devam edecek bir mesafeye, yanında bir mahremi olmadıkça gitmesi helâl değildir.*”⁹⁵ hadisiyle ilgili İbn Hacer, “Allah'a ve âhirete inanan kadın” ifadesini esas alan bazı âlimlerin, aslında yanında mahremi bulunmadan yolculuk yapamayacak olanların

⁸⁹ Buhârî, “Sayd”, 26.

⁹⁰ Müslim, “Hac”, 416; Ebû Dâvûd, “Hac”, 2; Tirmizî, “Radâ”, 15; İbn Mâce, “Menâsik”, 7.

⁹¹ Müslim, “Hac”, 421; İbn Mâce, “Menâsik”, 53, 54, 62, 64, 66, 71, 77.

⁹² Buhârî, “Taksîr”, 4; Müslim, “Hac”, 413; Ebû Dâvûd, “Hac”, 2.

⁹³ Buhârî, “Sayd”, 26.

⁹⁴ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi şerhi Sahihî'l-Buhârî*, thk. Abdülkâdir Şeybe el-Hamd (Riyad: Mektebetü Melik Fahd, 1421/2001), 4/90.

⁹⁵ Buhârî, “Taksîru's-Salât”, 4, “Savm”, 67; Müslim, “Hacc”, 413-414, 419, 422, (1339); İmam Milik, “İstî'zân”, 37, (2, 979); Ebû Dâvud, “Menâsik”, 2, (1723-1725); Tirmizî, “Radâ”, 15, (1170); Ebû Dâvud, “Cihâd”, 103. Söz konusu hadisin metni aşağıda yer almaktadır:

عن أبي هريرة رضي الله عنه قال قال النبي صلى الله عليه وسلم : لا يحل لأمرأة تؤمن بالله واليوم الآخر أن تسافر مسيرة يوم وليلة ليس معها حرمة .

Müslüman hanımlar olduğu, yoksa inanmayan hanımların kendi başlarına yolculuk edebilecekleri yönünde kanaatlerini ifade etmiştir. Fakat böyle bir çıkarıma eleştirilerin yöneltildiğini sözlerine ekleyen İbn Hacer, “Allah’a ve âhirete inanmış olma” ifadesinin esasında te’kid sebebiyle bulunduğu, yoksa yasağın kapsamına her kadının girdiğini söylemiştir. Ayrıca İbn Hacer, konuyla ilgili şunları da ifade etmiştir: “Bu hadisle, kadının yanında mahremi olmadan seyahat etmesinin câiz olmadığına istidlâl edilmiştir. Bu istidlâlde, hacc, umre ve diyar-ı şirk’ten çıkma durumları dışında icma edilmiştir. Bir kısım ulema bunu haccın şartlarından biri saymıştır.”⁹⁶

Buhârî’nin önemli şârihlerinden el-Aynî de konuyla ilgili değerlendirmelerini şu hadis özelinde serdetmektedir:

عن ابن عباس رضي الله عنهما قال: قال رسول الله: يَخْلُونَ رَجُلٌ بِامْرَأَةٍ أَوْ مَعَهَا ذُو مَحْرَمٍ فَقَامَ رَجُلٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ: إِنَّ امْرَأَتِي حَرَجَتْ حَاجَةً وَإِنِّي أَكْتَنِبْتُ فِي غَزْوَةٍ كَذَا وَكَذَا. قَالَ: فَاطْلُقْ فَحَجَّ مَعَ امْرَأَتِكَ

İbn Abbâs, “Resûlullah’ın şöyle buyurduğunu nakletti: “*Bir erkek, yanında mahremi bulunmayan (yabancı) bir kadınla yalnız kalmasın!*” [Bu söz üzerine orada bulunan] bir adam ayağa kalkıp: “Ey Allah’ın Resûlü, hanımım hac için yola çıktı, ben ise falan falan gazvelere yazıldım!” dedi. [Bunun üzerinde] Resûlullah: “*Öyleyse git hanımına yetiş, onunla hac yap!*” diye emretti.⁹⁷

Yukarıdaki hadise dikkat edildiğinde aslında rivayetin son kısmında, iki farz ibadetin birbiriyle çakıştığı görülür. Ancak farz hac ile yine farz olan cihâdın birbiriyle çakışmaları durumunda dahi hac ibadetinin cihâda takdim edildiği görülmektedir. Bu hadis ile ilgili Aynî, şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Bu emirde işlerin teâruzu halinde ehemm olanın takdimine delil vardır. Zira burada erkeğin karşısına hac ve gazve beraber çıkmış, hac tercih edilmiştir, çünkü hanımının haccı meselesinde başkası onun yerini -yolculukta hanımla olma hususunda- kimse tutamaz, halbuki gazve öyle değildir.”⁹⁸ Metninde “üç gün” şeklinde kaydın yer aldığı hadisi tercih eden Aynî,⁹⁹ Adıyy b. Hâtim’in naklettiği hadis bağlamında yol emniyetine de dikkat çekmektedir. Ona göre Adıyy’in işaret ettiği Hire’den hacca kendi başına gidebilen kadının sahip olduğu güven ortamı, Hulefâ-yi Râşidîn’den Ömer b. Abdülaziz (ö. 101/720) zamanında sağlanmıştı.¹⁰⁰

Âlimlerden bazıları, Ebû Hüreyre’den nakledilen rivayeti esas alarak, kadının bir günden daha az süren bir yolculuğu kendi başına yapabileceği kanaatindedirler. Ancak Hindistanlı hadis ve fıkıh âlimi Azîmâbâdî, Ebû Dâvûd’un (ö. 275/889) *Sünen*’ine dair kaleme aldığı ‘*Avnü’l-ma’bûd* isimli

⁹⁶ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 2/568.

⁹⁷ Buhârî, “Sayd”, 26, “Cihâd”, 140, 181, “Nikâh”, 111; Müslim, “Hacc”, 424.

⁹⁸ Aynî, ‘*Umdetü’l-kârî*, 14/253.

⁹⁹ Aynî, ‘*Umdetü’l-kârî*, 10/224.

¹⁰⁰ Aynî ‘*Umdetü’l-kârî*, 16/135.

şerhte, farklı rivayetlere işaret etmekte ve meselenin îzahını şu sözlerle yapmaktadır: “Kadının kendi başına yolculuk yapmasını yasaklayan rivayetler çoktur. Ancak aralarında ifade yönüyle farklıklar ve ihtilâflar vardır. Rivayetlerden bazıları üç gün üç geceyi, bazıları iki gün iki geceyi, bazıları da bir gün süreli seyahati mahremsiz yapmayı yasaklamaktadır. Örneğin: “Üç (günlük) yere kadın mahremsiz gidemez”, “Kadın mahremi veya kocası olmadan iki günlük yola çıkamaz”, “Mü'min kadın bir gecelik mesafeye bir mahremi olmadan yola çıkamaz”; “Kadın yanında mahremi olmadıkça seyahat edemez”, “Bir berîdlik mesafeye seyahat edemez.”¹⁰¹

Azîmâbâdî, 'Avnü'l-ma'bûd'ta ayrıca İslâm âlimlerinin, kadının muktedir olması halinde haccetmesinin gerektiği hususunda icma ettiklerini de aktarmıştır. O, ulemanın görüşlerini dayandırdıkları ana delilin Âl-i İmrân Sûresindeki “Oraya gitmeye muktedir olan insana, Allah için, haccetmesi farzdır.”¹⁰² âyeti olduğunu söylemektedir. Azîmâbâdî, dikkat çektiği bu duruma şu değerlendirmeye devam etmektedir: “Kadının muktedir olması, erkeğin muktedir olmasından farksızdır. Öyleyse kadın veya erkek her muktedir olana hac, farzdır. Ancak, ‘kadına mahrem şart mıdır değil midir?’ bu meselede ihtilâf edilmiştir. Yani mahremin varlığı -kadın için- haccın farz olması için mi şart yoksa bu, edası için mi şart kılınmıştır? Ebû Hanîfe, haccın kadına vâcib olması bakımından bunu şart koşmuştur. Ona göre, kadınla Mekke arasında üç gündenden daha az mesafe varsa mahrem şart olmaz. Ashâbu'l-hadîs ve Ashâbu'r-rey'den bir cemaat bu görüşe muvafakat etmiştir. Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ve İbrahim Nehâî'nin (ö. 96/714) de bu kanaatte olduğu rivayet edilmiştir.”¹⁰³ Mahremi şart kabul edip hac için yapılacak yolculukta güvenilir kabul edilen hanımlar ile ilgili hükmün de aynı olduğunu düşünen âlimler de vardır. Bu görüşü benimseyenlere göre güvenilir kabul edilen hanım grubunda en azından o hanımlardan birinin mahreminin bulunması şarttır.¹⁰⁴

Bazı temel hadis şerhlerinde konunun ihtilâfa medar olan yönleriyle nasıl ele alındığı hakkında yukarıda yer verilen değerlendirmelerden sonra, aşağıda farklı disiplinlere örnek olması bakımından fıkıh literatürünü temsilen seçilen İbn Hazm'ın *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm* adlı eserindeki yaklaşımı tetkik edilecektir.

4. Fıkıh Literatüründe Kadının Mahremsiz Yolculuğunu Ele Alan Rivayetlerdeki İhtilâflara Yaklaşım

Makalenin girişinde belirtildiği üzere, bu çalışmada konunun fikhî yönü

¹⁰¹ Ebü't-Tayyib Şemsülhak Muhammed b. Emir Ali el-Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd şerhu Süneni Ebî Dâvud*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman-Muhammed Abdülmuhsin Kehti (Medine: 1969), 5/102-103.

¹⁰² Âl-i İmrân 3/97.

¹⁰³ Azîmâbâdî, *Avnü'l-ma'bûd*, 5/103.

¹⁰⁴ Ebû Bekr Alaeddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkandî, *Tuhfetü'l-fukahâ* (Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1414/1994), 1/387-388.

ön plana çıkarılmadığı için fıkıh literatürü çerçevesinde meselenin nasıl ele alındığı üzerinde ayrıntılı durulmayacaktır.¹⁰⁵ Ancak söz konusu literatürde konuyu daha ziyade rivayetlerdeki ihtilâflar bağlamında ele alması yönüyle İbn Hazm'ın *el-İhkâm*'ı dikkate alınacaktır. İlgili eserin yanı sıra fıkıh literatüründe kaleme alınan farklı çalışmalarda konu hakkında yer alan değerlendirmelere –muhtasar bir şekilde de olsa- atıfta bulunmakta fayda vardır.

Bazı âlimler, konuyu -kocasını istediği takdirde- kadını her türlü sefer halinden men edebileceği doğrultusunda,¹⁰⁶ bazıları da kocanın kadını -yanında mahremi olmasına rağmen- hactan alıkoyup koyamayacağı hakkında bilgi vermek suretiyle¹⁰⁷ tartışmışlardır. Ayrıca kadının yanında mahreminin bulunmasını, haccın vucûbiyeti veya edası için şart görenler de olmuştur.¹⁰⁸ Esasında ihtilâf konusu edilenin hac gibi farz kabul edilen ibadetler için yapılacak sefer hali olduğu belirtilmiştir. Ancak İbn Abbas rivayetinden hareketle Ahmed b. Hanbel gibi âlimler, “Koca, karısını farz olan haccdan men edemez” kanaatine de ulaşmışlardır.

Hanefî fıkıhına dair en meşhur ve muteber eserlerden biri kabul edilen Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Merginânî'nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye fi şerhi Bidâyeti'l-mübtedî* adlı kitabında, mesele üç gün rivayeti üzerinden ele alınmaktadır.¹⁰⁹ Rivayetlerdeki ihtilâflara değinmeyen Merginânî, hac yolculuğu özelinde kadının mahremsiz hacca gidip gidemeyeceği konusunda İmâm Şâfiî'nin ve Hanefîler'in görüşlerine yer vermektedir. Ona göre kadın, sefer kriterinden daha yakın bir mesafeye mahremi olmadan yolculuk yapabilir.¹¹⁰ Merginânî, kadının, üç günlük mesafede bulunan hac yolculuğuna çıkabilmesi için yanında bir mahreminin veya kocasının olması gerektiğini belirtmektedir.

Hanefî mezhebinin yukarıdaki görüşüne mukabil Şâfiî'nin, yol güvenliği sağlandığı takdirde yanında mahremi olmadan da kabile ile birlikte

¹⁰⁵ Mezheplerin bu konudaki yaklaşımları için bk. Çiftçi, “Kadının Mahremsiz Sefere Çıkması Hususunda Fıkıhî Bir Analiz”, 214-217, özellikle “Mezheplerin Görüşleri” başlığı. Ayrıca bk. Necla Yasdıman Demirdöven, “Kocanın Hakları Bağlamında ‘Kadının İzinsiz Evden Çıkamayışı’ ile İlgili Hadislerin Tahlili ve Mezhep İmamlarının Anlayışları”, *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler-* 18/60 (2014), 421-430.

¹⁰⁶ Konuyu kocanın hakları bağlamında ele alan bir çalışma için bk. Yasdıman Demirdöven, “Kocanın Hakları Bağlamında ‘Kadının İzinsiz Evden Çıkamayışı’ ile İlgili Hadislerin Tahlili ve Mezhep İmamlarının Anlayışları”, 415-448.

¹⁰⁷ Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Merginânî, *el-Hidâye fi şerhi Bidâyeti'l-mübtedî*, thk. Talâl Yûsuf (Beyrût: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ts), 1/133.

¹⁰⁸ Bu konudaki ihtilâflar için bk. Burhânüddîn (Burhânü's-Şeria) Mahmûd b. Ahmed b. Abdilaziz el-Buhârî el-Merginânî, *el-Muhitü'l-burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*, thk. Abdülkerim Sâmî el-Cündî (Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1424/2004), 2/419.

¹⁰⁹ Merginânî, *el-Hidâye fi şerhi Bidâyeti'l-mübtedî*, 1/133.

¹¹⁰ Merginânî, *el-Hidâye fi şerhi Bidâyeti'l-mübtedî*, 1/133.

bu uzunluktaki yolu gidebileceği yönünde görüşünü aktarmaktadır.¹¹¹ İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457), *Fethü'l-kadîr*'de meseleye umûm-husûs açısından yaklaşarak Âl-i İmrân Sûresi'ndeki “وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ” / *Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır...*¹¹² âyetinin ve Hz. Peygamber'in Adıyy b. Hâtim'e “Eğer uzun yaşarsan, hevdeci içerisinde bir kadının Hire'den yola çıkıp Allah'tan başka kimseden korkmadan gelip Kâbe'yi tavaf ettiğini göreceksin.” dediği rivayetin umûm ifade ettiğini belirtmektedir. Bu umûm ifadelerin, başka nasslarla “yol güvenliği”, “üç günden fazla” ve “yanında refakatçi/mahreminin bulunması” gibi ifadelerle tahsise uğradığını ifade etmektedir. Bununla birlikte kadının yolculuk esnasında bineğine binip inerken ve tek başına iken yapmakta zorlanacağı işlerde kendisine yardımcı olacak bir mahremine ihtiyaç duyması nedeniyle refakatçinin gerekliliğine işaret etmektedir.¹¹³ Hanefî usulcülerden Cessâs (ö. 370/981), *el-Fusûl fi'l-usûl* adlı eserinde konuyu benzer şekilde umûm-husûs bağlamında zikrederek mezhep tutumunu aktarmıştır.¹¹⁴

Nevevî, Şâfiî fihhına dair kaleme aldığı *Minhâcü't-tâlibîn*'de haccın şartlarını zikrederken kadının hacca gitmesine şart olarak; yanında kocasının veya bir mahreminin veyahut güvenilir kadınlar olmasını zikretmektedir. Nevevî'nin *Minhâcü't-tâlibîn* adlı eseri üzerine Hatîb eş-Şîrbînî (ö. 977/1570) tarafından yazılan *Muğni'l-muhtâc* adlı şerhte “Kadın, ancak yanında mahremi ile yolculuk yapabilir.” ve “Kadın, mahremi veya kocası olmadan iki günlük yola çıkamaz.” hadisleri zikredilmektedir. Ayrıca güvenliğini sağlayamayacağı gerekçesiyle kadının tek başına hac yolculuğuna çıkmasının mahzurlu olduğu da belirtilmektedir.¹¹⁵ Şîrbînî, Nevevî'nin “güvenilir kadınlar” şeklindeki şartının vücûb şartı olduğuna dikkat çekerek, cevaz için tek bir kadının refakatinin yeterli olduğunu vurgulamaktadır. Bunun yanı sıra Şâfiî fakihî İsnevî'nin (ö. 772/1370) de buna dayanarak, hatta daha da öteye giderek emniyetin sağlanması durumunda kadının tek başına çıkmasının caiz olduğu yönünde görüşünü zikretmektedir.¹¹⁶

Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin (ö. 476/1083) kaleme aldığı ve Şâfiî fihhına dair temel eserlerden kabul edilen *el-Mühezzeb*'te şu değerlendirme bulunmaktadır: “Yol emniyeti olması halinde refakatçi şartına bakılmaz, ‘sahîb’

¹¹¹ Merginânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-mübedî*, 1/162.

¹¹² Âl-i İmrân 3/97.

¹¹³ Kemâleddin Muhammed b. Abdülvâhid b. Abdülhamîd İbnü'l-Hümâm, *Şerhu Fethi'l-kadîr*, nşr. Abdurrezzak Galib el-Mehdî (Beyrût: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, 2003), 2/326.

¹¹⁴ Ebû Bekr Ahmed b. Alî Râzî Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, nşr. Uceyl Casim Neşemi (İstanbul: Mektebetü'l-irşâd, 1994), 1/247.

¹¹⁵ Şemsüddin Muhammed b. Hatîb eş-Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meânî el-fâzi'l-Minhâc*, nşr. Muhammed Halil (Beyrût: Dâru'l-marife, 2010), 1/682.

¹¹⁶ Şîrbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 1/682.

olan görüş budur. Ayrıca bu yasağı koyan hadislerden bazılarının baş kısmında ‘Bir kadın, mahremsiz yabancı bir erkekle baş başa kalmasın’ denilerek yolculuktaki bu tehlikeye dikkat çekilmiştir.”¹¹⁷

İhtilâfî’l-hadîse konu olması itibariyle kadının mahremsiz yolculuğu hakkında nakledilen rivayetleri ele alan âlimlerden İbn Hazm, ilgili meseleyi vârid olan nasslardan birinin ‘emir’, diğer bir nassın ise ‘nehiy’; yine bir nassın ‘umûm’, diğer bir nassın ‘husus’ bildirmesi durumuna¹¹⁸ örnek vermektedir. Esasında ona göre böyle birbiriyle ihtilâf halinde görülen nasslar, hamledilmek suretiyle çözüme kavuşturulurlar.¹¹⁹ Bu bağlamda kadının mahremsiz yolculuğu konusunda ele alınan ‘kadının yanında mahremi bulunmadan haccetmesi’ meselesiyle ilgili nakledilen ve onu yolculuktan nehyeden rivayetleri, Âl-i İmrân Sûresindeki “وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ” *Gitmeye gücü yetenin o evi ziyaret etmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır...*¹²⁰ âyetiyle ele alan İbn Hazm, ilgili âyetin ‘umûm’; kadını seferden nehyeden hadislerin ise ‘husus’ ifade ettiğini belirterek bu rivayetlerin bir tahsiste bulunduğuna işaret etmektedir.¹²¹ O, bu düşüncesini ilgili âyetlerde Allah’ın umumî hitâb ile hac yapmak üzere sefere çıkmayı emretmesine mukabil, hadislerde kadının nehyedildiği sefer halinin ise bir tahsis ifadesiyle verilmesi bakımından açıklamaktadır.

Allah’ın umumî hitâbını esas alan İbn Hazm’a göre imkân sahibi her Müslümana farz olan hac, kadının yanında herhangi bir mahremi bulunmadan yapabileceği bir yolculuktur. Hatta o, bu konudaki kanaatini desteklemek üzere Hz. Peygamber’in kadınların mescitlere gitmelerine engel olunmaması yönündeki hadisini delil olarak öne sürmektedir. Söz konusu hadiste Hz. Peygamber, “Allah’ın (kadın) kullarının Allah’ın mescitlerine gelmelerine engel olmayın!”¹²² buyurmaktadır. İbn Hazm, bu rivayet sebebiyle kadının özellikle ibadet için yapacağı yolculuğa engel olunama-

¹¹⁷ Davut Yaylalı, “Seferîlik Hükümleri”, *Seferîlik ve Hükümleri* (İstanbul: 1997), 270’ten naklen.

¹¹⁸ Rivâyetler arasında umûm-husûs itibariyle oluşan ihtilaf hakkında bk. Hayyât, *Muh-telefî’l-hadîs beyne’l-muhaddîsîn ve’l-usulîyyîne’l-fukahâ: dirâse hadîsiyye usûliyye fikhîyye tahlîliyye*, 55-67.

¹¹⁹ İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli’l-ahkâm*, 2/25-30.

¹²⁰ Âl-i İmrân 3/97.

¹²¹ İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli’l-ahkâm*, 2/26-28.

¹²² Buhârî, “Cuma”, 13; Müslim, “Salât”, 136. İlgili rivayetin farklı bir tariki için bk. “Allah’ın (kadın) kullarını Allah’ın mescitlerine gitmekten alıkoymayın; (fakat) mescide koku sürünmeden gelsinler.” Buhârî, “Cuma”, 13; Müslim, “Salât”, 136; Ebû Dâvûd, “Salât”, 52. Aynı hadisin “Hanımlarınız geceleyin mescide gitmek için sizden izin istediğinde onlara izin verin.” tariki için bk. Buhârî, “Ezan”, 162. İlgili hadisin farklı tariklerinin tetkiki için bk. Yasdımân Demirdöven, “Kocanın Hakları Bağlamında ‘Kadının İzinsiz Evden Çıkamayışı’ ile İlgili Hadislerin Tahlili ve Mezhep İnamlarının Anlayışları”, özellikle 426-430. Hanımların mescide gitmelerini ele alan ve “Allah’ın (kadın) kullarının Allah’ın mescitlerine gelmelerine engel olmayın” hadisinin güncel yorumu için bk. Huriye Martı, “Peygamber Mescidinde Kadınlar”, *Cami Yazıları* (Ankara: DİB Yayınları, 2012), 113-119.

yacağı kanaatindedir.¹²³ Konuyla ilgili ihtilâflı hadisleri “*Allah’ın (kadın) kullarının Allah’ın meşitlerine gelmelerine engel olmayın!*” manasına sahip rivayetlerle mukayese etmesi bakımından İmâm Şâfiî ile benzerlik arzeden İbn Hazm’ın, onun kanaatinden hayli farklı bir neticeye ulaştığını söylemek gerekir. Ancak o, -Şâfiî’den farklı olarak- özellikle ibadet için yapılacak hiçbir yolculuğa engel olunamayacağını belirtmektedir.¹²⁴

Kadının mahremsiz yolculuğu konusundaki rivayetlerde yer alan ihtilâfları öne sürdükleri bazı illetler üzerinden tespit etmeye çalışan fukahanın yukarıdaki değerlendirmelerinin akabinde, aşağıdaki başlıkta muasır âlimlerin mesele ile ilgili ihtilâflı rivayetleri nasıl yorumladıkları izah edilecektir.

5. Muasır Âlimlerin Rivayetlerdeki İhtilâfa Yönelik Değerlendirmeleri

Iraklı fıkıh âlimi Abdülkerim Zeydan (ö. 2014), “*Sizden birinizin eşi, mes-cide gitmek için kendisinden izin isterse, onu engellemesin.*” hadisi bağlamında kadının dışarı çıkmak için izin istemesi gerektiği görüşünü ortaya atmakta ve -ister kısa ister uzun mesafede olsun- her yolculuk durumunda kadının izin istemesi gerektiği sonucuna varmaktadır.¹²⁵ Ancak Zeydan, kadının anne-babasını ziyaret veya onların ihtiyaçlarını giderme gibi şer’an vacib olan ana-babaya iyilik gibi konularda kocanın kadını engelleyemeyeceğini belirtmektedir. Ona göre kadının, böylesi bir hizmeti gidermek için dışarı çıkması, anne-babasının yanında ikamet edeceği şekilde ele alınmamalı, böylesi bir sefer ziyaret kapsamında değerlendirilmelidir.¹²⁶

Muasır âlimlerden Yusuf el-Karadâvî, kadının tek başına seyahat etmesi hakkındaki yasaklama kararının, ilgili zamanlarda yolculuğun binek hayvanlar üzerinde ve güvenlik endişesinin bulunduğu ortamlarda gerçekleşmiş olmasına dayandırıldığını belirtmektedir.¹²⁷ Karadâvî’nin dikkat çektiği güvenlik endişesi bağlamında şu rivayete işaret etmek uygun olur: “Bir gün bir adam gelip Hz. Peygamber’e yol konusunda şikayette bulundu. Hz. Peygamber de yanında bulunan Adıyy b. Hâtim’e, “*Ey Adıyy! Sen Hîre şehrinin gördün mü?*” dedi. Adıyy b. Hâtim, Hîre’yi görmediğini; ancak orası hakkında haberler duyduğunu söyleyince Hz. Peygamber: “*Eğer ömrün uzun olursa, bilesin ki hevdeci içinde yolculuk eden kadının Hîre’den hareket edip Allah’tan başka hiç kimseden korkmaksızın ta Kabe’yi tavaf edeceğini göreceksin.*” buyurdu. Hz. Peygamber’in bu sözlerinden sonra Adıyy şöyle demiştir: “Ben buna şaşırarak kendi kendime, beldelerde fitne ve fesat ateşini tutuşturmuş olan Tayy

¹²³ İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli’l-ahkâm*, 2/28.

¹²⁴ İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli’l-ahkâm*, 2/28.

¹²⁵ Abdülkerim Zeydan, *el-Mufassal fî ahkâmi’l-mer’e ve’l-beyti’l-müslim fî ş-şer’iati’l-İslâmiyye* (Beyrût: 1993), 7/290.

¹²⁶ Zeydan, *el-Mufassal fî ahkâmi’l-mer’e ve’l-beyti’l-müslim fî ş-şer’iati’l-İslâmiyye*, 7/296-297.

¹²⁷ Yusuf Karadâvî, *Keyfe neteamelu maa’s-sünneti’n-nebeviyye* (Mansure: Dârü’l-Vefa, 1992/1413), 128.

kabilisine mensup yol kesiciler nerede olacak peki!’ dedim. Hz. Peygamber de buna cevaben, “*Yemin olsun eğer ömrün uzun olursa, muhakkak (göreceksin) ki Kisra'nın hazineleri feth olunacaktır.*” buyurdu. Bunun üzerine Adıyy şöyle demiştir: ‘Ben Hîre’den hevdeci içinde yolculuğa çıkıp, Allah’tan başka hiç kimseden korkmaksızın ta Kabe’yi tavaf etmeye gelen kadını gördüm. Ben kendimi Kisra b. Hüzmüz’ün hazinelerini fetheden ordunun içinde buldum.’”¹²⁸

Karadâvî’ye göre -yukarıda işaret edilen rivayette ifade edildiği üzere- güvenlik endişesinin ortadan kalktığı modern ulaşım vasıtalarıyla yolculuğun gerçekleştiği bir ortamda aynı yasaklamadan söz etmek mümkün değildir. Karadâvî’ye göre söz konusu mesele ile ilgili yasak, temelde İbn Abbâs aracılığıyla merfû nakledilen ve Sahîhayn’da tahrîc edilen hadise dayandırılrsa da Buhârî’nin Sahîh’inde Kitâbü’l-menâkıb’da Muhammed b. el-Hakem el-Ahvel (ö. ?) > Ebû’l-Hasan Nadr b. Şümeyl el-Mâzinî (ö. 203/818) > Ebû Yûsuf İsrail b. Yûnus es-Sebî’î (ö. 160/776) > Ebû Mucâhid Sa’d et-Tâî (ö. ?) > Muhill b. Halife et-Tâî (ö. ?) > Ebû Tarîf Adî b. Hâtim b. Abdillâh et-Tâî’den (ö. 67/686) > Resûlullah isnadıyla zikredilen merfû rivayet¹²⁹ esas alındığında, gerekçenin temelde güvenlik endişesi olduğu ortaya çıkmaktadır.¹³⁰ Bu konuda müminlerin annelerinin hac yolculuklarının örneklik teşkil ettiğini beliren Karadâvî, Hz. Aişe’nin Hz. Ömer döneminde diğer annelerle birlikte hacca gittiklerine ve bu yolu yanlarında herhangi bir mahremleri bulunmadan kat ettiklerine dikkat çekmektedir. O, müminlerin annelerinin söz konusu yolculuklarını benimsediği görüş için bir delil şeklinde öne sürmektedir.¹³¹

Hayrettin Karaman’ın konu hakkındaki değerlendirmesi de şöyledir: “Kadınların yanlarında mahremi olmadan yolculuğa çıkmalarını yasaklayan hadislerin hükmü teabbüdî değil, ma’kulü’l-ma’nâ’dır; yani yasaklama, “niçin, faydası ne demeden yapılacak” bir ibadet değil, dünya hayatının İslâm’a göre düzgün yürümesi, kötülüklerin önlenmesi için alınmış bir tedbirdir. Hadislerde yolculuğun süresi bakımından farklı ölçüler verilmesi de bu hikmete dayanmaktadır; soranların yolculuk şartlarının durumuna göre risk göz önüne alınmış, farklı sürelerden söz edilmiştir.”¹³²

¹²⁸ Buhârî, “Menâkıb”, 25.

¹²⁹ Buhârî, “Menâkıb”, 23. Buhârî tarafından nakledilen rivayet, “Alâmâtü’n-nübüvve fi’l-İslâm” bâbı altında tahrîc edilmiştir.

¹³⁰ Karadâvî, günümüzde uçak, tren ve benzeri vasıtalarla yapılan ve topluluk halinde gerçekleştirilen yolculuklarda aynı endişeye mahal kalmadığı görüşündedir. Karadâvî, *Keyfe neteamelu maa’s-sünneti’n-nebevîyye*, 128-129.

¹³¹ Müminlerin annelerinin hac yolculuklarından hareketle bazı âlimlerin yolculuğun bir grupla olması gerektiği konusunda fikir beyan ettiklerini belirten el-Karadâvî, bazı âlimlerin bu yolculuğun beraber gerçekleştirileceği grup üyelerinin sayısı ile ilgili farklı kanaatlere sahip olduğuna da işaret etmektedir. Hatta bazı âlimlerin ilgili grupta en az bir güvenilir erkeğin bazıları ise birkaç erkeğin ve bazıları ise sadece güvenilir bir kadının bulunmasını yeterli görerek grupla hareket etmenin fetvasını verdiklerine dikkat çekmektedir. Karadâvî, *Keyfe neteamelu maa’s-sünneti’n-nebevîyye*, 129.

¹³² Hayrettin Karaman, “Kadının Yalnız Seyahati, Hacci, Umresi”, <http://www.hayret-tinkaraman.net/sc/00173.htm> (Erişim 02.01.2022).

Faruk Beşer de Hanefî mezhebindeki farklı görüşleri yani ‘bir günlük’ veya ‘üç günlük’ şeklindeki sınırlandırmaları dikkate alarak verilmesi gereken hükmün güvenlik ve yaşanması muhtemel sıkıntılara göre değişebileceğini düşünmektedir.¹³³ Günümüz araştırmacılarından kadının iffet ve namusuna zarar gelmemesi adına uzun veya kısa mesafede dahi olsa kadının mahremsiz yolculuk yapamayacağını düşünenlerin olduğunu da belirtmek gerekir.¹³⁴ Ancak söz konusu araştırmacıların kendi görüşlerini desteklemek üzere kadının yolculuğu sırasında yaşayabileceğini iddia ettikleri pek çok zorluğun aynı şekilde erkekler için de geçerli olduğunu dikkate almaları gerekir.¹³⁵

SONUÇ

Tahâvî, kadının mahremsiz yolculuğu hakkında birbirinden farklı beş değerlendirmenin bulunduğunu belirtmiş ve konuya medar olan ihtilâflı hadislere tek tek yer vermiştir. Onun aktardığı rivayetler -söz konusu hadislerdeki ihtilâf dikkate alınarak- gruplandırıldığında kadının yolculuğu hakkında şöyle bir tablo ile karşılaşmak mümkündür: 1. Kadın, beraberinde bir mahremi bulunmadığı sürece ister uzak ister yakın mesafede hiçbir yolculuğa çıkamaz; 2. Bir berîd (20 km) mesafesinden daha kısa olan yerlere gidebilir; ancak daha uzak mesafedekine gidemez; 3. Bir gün ve bundan daha uzun süren bir yolculuğa çıkamaz; 4. İki gün ve bundan daha uzun süren yolculuğa çıkamaz; 5. Üç gün ve bundan daha uzun süren yolculuğa çıkamaz; ancak daha kısa süren yolculuğa çıkabilir. Sıralanan bu kanaatler arasında sonuncu görüş, Hanefîler’in içtihadıdır. En son görüşe dikkat çeken Tahâvî, aslında Hanefîler’in delillerinin daha güçlü olduğunu da belirtmektedir.

İhtilâfî'l-hadîs kitapları başta olmak üzere diğer disiplinleri temsilen seçilen eserlerde konuyla ilgili rivayetlerdeki ihtilâfa yoğunlaşan çalışmalardan aktarılan hadislerin tamamı, esasında kadının yanında mahremi bulunmadan üç gün ya da daha uzun süreli yolculuklardan men edildiğini ortaya koymaktadır. Üç gün kaydını ihtiva eden rivayeti kabul eden âlimlere göre üç günü aşmayan seferde bir ihtilâf bulunmamaktadır. Konuyla ilgili vârid olan rivayetlerde üç günden daha az süren seferde ihtilâfın yoğunlaştığı görülmektedir. İhtilâfa neden olan hususun; bir gün, iki gün ve berîd mesafesi rivayetleri ve bunların anlaşılması olduğu düşünülmektedir.

Tahâvî, konuyla ilgili sahîh hadislerdeki ihtilâfî, söz konusu rivayetler arasında neshin vuku bulduğunu söylemek suretiyle bir çözüme kavuş-

¹³³ Beşer, “Seferîlik Açısından Kadınlar”, 342.

¹³⁴ Çiftçi, “Kadının Mahremsiz Sefere Çıkması Hususunda Fıkhî Bir Analiz”, 237.

¹³⁵ ABD ve İngiltere gibi ülkelerde yaşayan kadınların iş hayatlarında karşılaştıkları zorlukları, ‘kadının mahremsiz yolculuk yapması’ ile ilişkilendiren ve suç oranlarına ait istatistiksel bilgileri, görüşleri için birer delil gibi sunan araştırmacının, konuyu tamamen farklı bir veçheden ele aldığı izahıta varededir.

turmaktadır. Ona göre yanında mahremi olmadan yapılacak bir gün süreli yolculuktan nehyeden rivayet, mahremi bulunmadan yapılacak üç günlük yolculuğu nehyeden rivayetten sonra vârid olmuşsa, bu durumda daha sonra vârid olan rivayetin kendisinden önce vârid olanı neshettiğini söylemek gerekir. Yine benzer şekilde üç gün kaydını getiren rivayet, zaman itibariyle daha sonra vârid olmuşsa, bu durumda ilgili rivayet, kendisinden önce vârid olan hadisleri hüküm açısından nesheder.

Kadının mahremsiz yolculuğu hususunda nakledilen rivayetler sıhhat yönüyle incelendiğinde, söz konusu hadislerin daha ziyade sahih oldukları görülür. Hadisleri nakleden raviler sikadılar ve rivayetler de güvenilir yollarla aktarılmışlardır. Sahih olan bu hadislerin manasında görülen ihtilâf, ilgili rivayetlerin Hz. Peygamber'in farklı zaman ve mekânlarda, daha da önemlisi farklı olaylar üzerine söylemesinden kaynaklanmaktadır. Konuyla ilgili hadislerdeki ihtilâfa yoğunlaşan ve rivayetlerin anlaşılmasını sağlayan şerhlerdeki değerlendirmelerin ortak vurgusu; söz konusu sınırlandırmalarda ve kadına eşlik edecek bir mahremi ihtiyacı duyulmasında temel gerekçe, 'güvenlik endişesi' olduğu yönündedir.

İmâm Şâfiî, kadının mahremsiz yolculuğunu konu edinen ihtilâflı rivayetleri -Tahâvî'den farklı olarak- kadınların mescitlere gitmeleri bağlamında ele almaktadır. Ona göre kadın, yanında mahremi bulunmadan sadece haccın edası için yola çıkabilir, bunun dışındaki bütün yolculukları ancak mahremiyle ya da güvenilir kadınların bulunduğu gruplar ile yapabilir. Şâfiî'nin böyle bir sonuca varmasını sağlayan husus, onun konuyu başka rivayetlerle bir arada değerlendirmesidir.

İbn Hazm gibi fıkıh âlimlerinin, İbn Hacer el-Askalânî, Bedrüddîn el-Aynî ve Azîmâbâdî gibi şârihlerin, kadının mahremsiz yolculuğu konusunu rivayetlerdeki ihtilâfa yoğunlaşarak anlamaya çalıştıklarını söylemek gerekir. İbn Hacer, üç gün kaydını ihtiva eden rivayeti mutlak hadis diye vassıflandırarak onu esas alırken; Aynî, İbn Abbâs hadisi bağlamında çıkılacak olan yolculukların hangi sebeple gerçekleştirileceği üzerinde durmaktadır. Azîmâbâdî ise haccı emreden âyetin muhatabı olan kadının, erkek gibi imkân bulması halinde yanında mahrem olmadan sefere çıkabileceğini belirtmektedir. İbn Hazm'ın yaklaşımı farklılık arzemesi yönüyle dikkate değerdir. O, kadınların mescitlere gitme taleplerine engel olunmaması gerektiğini belirten rivayetlerden ve haccı emreden âyetin umûmî hitabından hareketle, kadını seferden nehyeden hadislerin tahsis ifade ettiği sonucuna ulaşmıştır.

Bazı muasır âlimler, kadının mahremsiz yolculuğu hakkındaki hadisler arasındaki ihtilâfi giderirken -rivâyetlerin bizatihi kendilerini tartışmaktan ziyade- ilgili rivayetlerin illetini tespitiye yönelmektedirler. Onların ihtilâflı rivayetlerde ön plana çıkardıkları temel illet, güvenlik endişesidir. Onlara göre Hz. Peygamber, muhatabının durumunu dikkate alarak farklı zamanlarda farklı tavsiyelerde bulunmak suretiyle söz konusu yolculukların güven içerisinde yapılmasını temin etmeye çalışmıştır.

Konuyla ilgili rivayetlerin ve rivayetler arasında vuku bulan ihtilâfların anlaşılması noktasında, ihtilâfî'l-hadîs ilminin meseleye yaklaşımı ve sunduğu çözüm önerileri önem arz etmektedir. Zira bu literatür içerisinde telif edilen çalışmalarda temel çözüm önerileri, hem diğer disiplinlerde konun nasıl ele alındığını etkilemekte hem de konunun pratik yönüne yoğunlaşan furû eserlerdeki tartışmaları yönlendirmektedir. Rivayetlerdeki ihtilâfın anlaşılmasında güvenlik, ibadetlerin edası, birey olarak kadının ve içinde yaşadığı toplumun maslahatı gibi hususlar etkili olsa da söz konusu meselelerin ihtilâfî'l-hadîs ilminin imkânları çerçevesinde anlaşılabilir olacak yönlere sahip olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır.

KAYNAKÇA

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâvut - Âdil Mürşid. 50 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1997.

Atar, Fahrettin. "Genel Olarak Seferîlik ve Hükümleri". *Seferîlik ve Hükümleri*. İstanbul: 1997.

Atar, Fahrettin. "Sefer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/294-298. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Ateş, Üveys. "Kadının Mahremsiz Yolculuğunun Fıkhî Yönden Değerlendirilmesi = Assessment of Women Who Travel Without a Male Relative According to Islamic Laws". *Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (2020), 197-234.

Avvâme, Muhammed. *Eserü'l-hadîsi's-şerîf fi ihtilâfî'l-eimmeti'l-fukahâ (r.a.)*. Cidde: Darü'l-Minhac; Medine: Darü'l-Yüsr, 6. Basım, 2009/1430.

Aynî, Ebû Muhammed Bedreddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ el-Hanefî. *'Umdetü'l-kârî fi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Kahire: y.y. t.y.

Azîmâbâdî, Ebû't-Tayyib Şemsülhak Muhammed b. Emir Ali. *Avnü'l-ma'bûd Şerhu Süneni Ebî Dâvud*. thk. Abdurrahman Muhammed Osman, Muhammed Abdülmuhsin Kebti. 14 Cilt. Medine: 1969.

Beşer, Faruk. "Seferîlik Açısından Kadınlar". *Seferîlik ve Hükümleri*. İstanbul: 1997.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali. *es-Sünenü'l-kübrâ*. 10 Cilt. Haydarabad: t.y.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. 8 Cilt. İstanbul: 1992/1413.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî Râzî. *el-Fusûl fi'l-usûl*. nşr. Uceyl Casim Neşemi. 4 Cilt. İstanbul: Mektebetü'l-irşâd, 1994.

Çakan, İsmail Lütfî. *Hadislerde Görülen İhtilâflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifü'l-Hadis İlmi)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 3. Basım, 2000.

Çiftçi, Muhammed Hüsnü. "Kadının Mahremsiz Sefere Çıkması Hususunda Fıkhî Bir Analiz". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2019), 206-243.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân b. Fazl. *Sünenü'd-Dârimî*. thk. Fevvez Ahmed Zümerli, Hâlid es-Sebi' Alemî. 2 Cilt. Beyrût: 1987/1407.

Devseri, Sa'd Fechân. *Kavâidu ref'i'l-ihtilâf fi'l-hadîsi'n-Nebevî*. Beyrût: Müessesetü'r-Risale, 2011/1432.

Ebû Abdillâh, Mustafa b. el-Adevî. *Keşfü'l-mübhem 'an hükmî seferi'l-mer'e bi dûni zevcin ev mahremîn*. Suudi Arabistan: Dâru İbni'l-Kayyim, 1407/1987.

Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as b. İshak b. el-Ezdî es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvud*.

thk. Kemâl Yûsuf Hut. 2 Cilt. Beyrût: 1988.

Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2. Basım, 2005.

es-Salih, Subhi. *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*. çev. M. Yaşar Kandemir. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 7. Basım, 1996.

Gâmedî, İbtisâm bint. Muhammed b. Ahmed. “Seferu'l-mer'e bi-lâ mahrem: dirâse fikhîyye mukârane”. *Râbitatü'l-edebi'l-hadîs* 111 (2017), 163-182.

Hammad, Nafiz Hüseyin. *Muhtelefü'l-hadîs beyne'l-fukahâ ve'l-muhaddisîn*. Beyrût: Darü'l-Muktebes, 2018/1439.

Hayyât, Üsâme b. Abdullah. *Muhtelefü'l-hadîs beyne'l-muhaddisîn ve'l-usûliyyîne'l-fukahâ: dirâse hadîsiyye usûliyye fikhîyye tahlîliyye*. Riyad: Dârü'l-Fâzile, 2001.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî. *Fethu'l-bâri bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Abdülkâdir Şeybe el-Hamd. 13 Cilt. Riyad: Mektebetü Melik Fahd, 1421/2001.

İbn Hazm, Ebü Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd ez-Zâhirî. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. 8 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, 2. Basım, 1403/1983.

İbn Kuteybe, Ebü Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe Dîneverî. *Te'vîlu muhtelifi'l-hadîs*. Beyrût: 1393/1972.

İbn Mâce, Ebü Abdullah Muhammed b. Yezîd er-Rebeî el-Kazvinî. *Sünen-i İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. 2 Cilt. Kahire: 1952/1372.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mûkerrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrût: 1388/1968.

İbnü'l-Arabî, Ebü Bekr Muhammed b. Abdullah b. Muhammed el-Meâfirî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 3. Basım, 1424/2003.

İbnü'l-Hümmam, Kemâleddîn Muhammed b. Abdülvâhid b. Abdülhamîd. *Şerhu Fethi'l-kadîr*. nşr. Abdurrezzak Galib el-Mehdî. Beyrût: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2003.

Kahtânî, Sâre Mütlî. “Seferu'l-mer'e bilâ mahrem alâ dav'i mesleki's-sebr ve't-taksîm fî't-ta'lîl: dirâse fikhîyye”. *Mecelletü Külliyyeti Dâri'l-'Ulûm* 127 (2019), 1141-1235.

Kamali, Mohammad Hashim. “The Scope of Diversity and 'Ikhtilâf' (Juristic Disagreement) in the Sharî'a”. *Islamic Studies* 37/3 (1998), 315-337.

Karadâvî, Yusuf. *Keyfe neteamelu maa's-sünneti'n-nebevîyye*. Mansure: Dârü'l-Vefa, 5. Basım, 1992/1413.

Karaman, Hayrettin. “Kadının Yalnız Seyahati, Haccı, Umresi”. <http://www.hayrettinkaraman.net/sc/00173.htm> (Erişim 02.01.2022).

Kartal, Fatma. “Hz. Peygamber'in (SAS) Yolculuklarında Hanımlar”. *Siyer Araştırmaları Dergisi* 7 (2020), 75-86.

Keleş, Ekrem. “Fıkhî Açından Kadının Yolculuğu”. *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi* 2 (2009), 46-49.

Kettânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca’fer b. İdrîs Hasenî. *Hadis Literatürü*. çev. Yusuf Özbek. İstanbul: İz Yayıncılık, 1994.

Koçak, Zeki. “İddet Bekleyen ve Yanında Mahremi Olmayan Kadınların Sefere Çıkması ve Hacca Gitmesi”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi] [İİFD] [EAÜİFD]* 39 (2013), 77-132.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah el-Asbahî el-Himyârî. *Muvattaü’l-İmâm Mâlik*. thk. Takriyyüddin Nedvi. 3 Cilt. Beyrût: 1991.

Martı, Huriye. “Peygamber Mescidinde Kadınlar”. *Cami Yazıları*. Ankara: DİB Yayınları, 2012, 113-119.

Mergînânî, Burhânüddîn (Burhânü’ş-Şeria) Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî. *el-Muhîtü’l-Burhânî fi’l-fikhi’n-Nu’mânî*. thk. Abdülkerim Sâmî el-Cündî. 9 Cilt. Beyrût: Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, 1424/2004.

Mergînânî, Ebû’l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî. *el-Hidâye fi şerhi Bidâyeti’l-mübedî*. thk. Talâl Yûsuf. 4 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi’t-türâsi’l-Arabî, ts.

Müslim, Ebû’l-Hüseyyin Müslim b. el-Haccâc el- Kuşeyrî en-Nisaburî. *Sahîhu’l-Müslim*. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. Beyrût: 1956.

Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. Haccâc*. 18 Cilt. Beyrût: 1392/1972.

Nuvâse, Yusuf. *et-Tevakkuf ‘inde’l-usûliyyîn dirâse tahlîliyye nakdiyye*. Cezayir: İslami İlimler Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2001-2002.

Sandıkçı, S. Kemal. *Hadis İlimleri ve Kaynakları*. Samsun: 1993.

Semerkandî, Ebû Bekr Alâeddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed. *Tuhfetü’l-fukahâ*. 3 Cilt. Beyrût: Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, 2. Basım, 1414/1994.

Şa’ban Ali, Abdullah. *İhtilâfâtü’l-muhaddisîn ve’l-fukahâ fi’l-hükm ale’l-hadis*. Kahire: Dârü’l-Hadis, 1997/1417.

Şa’ban, Mahmud Harbi Abdülfettah. *et-Tevakkuf ve eseruhû fi ihtilâfi’l-fukahâ: dirâse fikhiyye mukârene*. Kahire: el-Muhaddisin li’t-Tahkikati’l-İlmiyye, 2007.

Şâfî, Ebû Abdullâh Muhammed b. İdrîs. “İhtilâfâtü’l-hadis”. *el-Ümm*. thk. Rıf’at Fevzî Abdülmuttalib. 11 Cilt. Mansure: Dârü’l-Vefâ, 1422/2001.

Şahin, Osman. “Kadınların Mahremsiz Yolculuk Yapmasının Hükmü”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 34 (2019), 359-387.

Şevkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlanî. *Neylü’l-evtâr Şerhu Münteka’l-ahbâr*. 8 Cilt. Kahire: 1971.

Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Hatîb. *Muğni’l-muhtâc ilâ ma’rifeti meânî elfâzi’l-Minhâc*. nşr. Muhammed Halil. Beyrût: Dâru’l-marife, 2010.

Tahâvî, Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hanefî. *Şerhu me’âni’l-âsâr*. thk. Muhammed Seyyid Câdelhak - Muhammed Zührî en-Neccâr. 5 Cilt. Beyrût: Âlemü’l-kütüb, 1994/1414.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hanefî. "Mahrem Bulamaması Durumunda Kadının Haccı Meselesi". çev. Recep Cici. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (1998), 651-659.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hanefî. *Ahkâmu'l-Kur'ân*. 3 Cilt. çev. Mustafa Genç. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2012.

Tirmizî, Ebû 'Îsâ Muhammed b. 'Îsâ b. Sevre es-Sülemî. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî. 5 Cilt. Kahire: 1962/1382.

Yasdıman Demirdöven, Necla. "Kocanın Hakları Bağlamında 'Kadının İzinsiz Evden Çıkamayışı' ile İlgili Hadislerin Tahlili ve Mezhep İmamlarının Anlayışları". *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler* 18/60 (2014), 415-448.

Yavuz, Yusuf Şevki. "İbn Fûrek". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/495-498. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Yaylalı, Davut. "Seferîlik Hükümleri". *Seferîlik ve Hükümleri*. İstanbul: 1997.

Yücel, Ahmet. *Hadis İlminde Tenkit Terimleri ve İlgili Çalışmalar*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 1998.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî. *Mizânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife. 1382/1963.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî. *Siyeru alâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaût. 25 Cilt. y.y.: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.

Zeydan, Abdülkerim. *el-Mufasssal fî ahkâmi'l-mer'e ve'l-beyti'l-müslim fî ş-şer'îati'l-İslâmiyye*. 11 Cilt. Beyrût: 1993.

